

a

YU ISSN 0021-6933

**JEZIK IN
SLOVSTVO**

letnik XXXI – leto 1985/86 – št. 6

Jezik in slovstvo

Letnik XXXI, številka 6

Ljubljana, marec 1985/86

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številok)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik: Gregor Kocijan, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Gregor Kocijan (slovstvena zgodovina), Hermina Jug-Kranjec (jezikoslovje),

Aleksander Skaza (primerjalna slavistika), Franc Žagar (metodika)

Lektor in korektor: Jože Sever

Tehnični urednik: Ivo Graul

Svet časopisa: Marjeta Vasič (predsednica), Marjan Javornik, Marko Juvan, Mira Medved,

Jože Munda, Pavle Vozlič, France Vurnik in uredniki

Tisk Aero, kemična, grafična in papirna industrija, Celje

Opremila inž. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana 50100-678-45265

Letna naročnina 400.– din, polletna 200.– din, posamezna številka 50.– din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjenikih, 100.– din

Za tujino celoletna naročnina: 1.200.– din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Revijo gmotno podpirata Kulturna skupnost SRS in Znanstvenoraziskovalni center SAZU,

razliko med polno in znižano ceno za dijake in študente pa krije

Izobraževalna skupnost SRS za družboslovje

Naklada 2.500 izvodov

Vsebina šeste številke

Razprave in članki

181 *Katarina Bogataj-Gradišnik*, Stritarjev Gospod Mirodolski: mladoslovenski roman na ozadju evropskega izročila (1)

191 *Martina Orožen*, Vprašanja prekmurskega knjižnega jezika

198 *Irena Novak-Popov*, Slovenska taboriščna poezija

Jubilanti

205 *Martina Orožen*, Profesor dr. Tine Logar – sedemdesetletnik

Metodične izkušnje

208 *Miran Štuhec*, Računalnik in pouk slovenske književnosti v srednji šoli

Slovenščina v javni rabi

213 *Janez Orešnik*, O naslonskem nizu v knjižni slovenščini

Ocene in poročila

216 *Denis Poniž*, Odlično izhodišče

Knjižne novosti

6/IV Nekaj novosti Knjižnice oddelka za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Ljubljani

6/IV **Prejeli smo v oceno**

Ob 150-letnici rojstva Josipa Stritarja

Katarina Bogataj-Gradišnik

UDK 886.3.09-31

Filozofska fakulteta v Ljubljani

STRITARJEV GOSPOD MIRODOLSKI: MLADOSLOVENSKI ROMAN NA OZADJU EVROPSKEGA IZROČILA (1)

I.

Polemika o izvornosti Stritarjevega *Gospoda Mirodolskega*, ki se je razvnela kmalu potem, ko je hkrati s sklepnimi poglavji tega romana v Zvonu izšel Jesenkov prevod *Župnika Wakefieldskega*, je v slovenski literarni publicistiki in zgodovini utrdila sodbo, da je Stritarjevo besedilo posnetek Goldsmithovega romana. Različni pogledi na vprašanje, kolikšna naj bi bila stopnja Stritarjeve odvisnosti od Goldsmitha, bi se dali razvrstiti med dve mejni stališči, ki ju zastopata tudi avtorja dveh študij o recepciji Goldsmitha pri Slovencih oziroma pri Jugoslovanih.¹ Avtorica prve, T. Kopitar, šteje *Gospoda Mirodolskega* v celoti za »zelo očiteno posnetek«,² medtem ko J. Pogačnik pripisuje Stritarjevim besedilom samostojnost in izvornost kljub nekaterim snovnim vzporednicam z romani Rousseauja, Goetheja in Goldsmitha.³ Ob dognanjih o snovni oprtosti na tuje zglede še vedno ostaja odprto vprašanje, kako je Stritar prevzete prvine prilagodil značaju slovenskega romana, ki je bil ob izidu *Gospoda Mirodolskega* (1976) star ravno deset let. Preostaja pa tudi še vprašanje morebitnih drugih zglede in pobud za to sporno besedilo.⁴

Gospod Mirodolski se med zgodnjimi slovenskimi pripovednimi besedili edini povezuje s tistim znamenitim tujim zgledom, ki ga je bil leta 1858 Levstik priporočil prihodnjim slovenskim romanopiscem v *Popotovanju iz Litije do Čateža*.⁵ *The Vicar of Wakefield* (1766) je bil kot model za sodobni roman v tistem času drugod pač že zdavnaj presežen – leto dni pred *Popotovanjem* je npr. izšla *Madame Bovary* – res pa je bil še zmerom priljubljen

Navedbe v članku se nanašajo na izdajo: Josip Stritar, *Zbrano delo I–X* (ur. France Koblar), Ljubljana 1953–1957.

¹ Tatjana Kopitar: *Olivera Goldsmitha The Vicar of Wakefield pri Slovencih do leta 1876*, »Slavistična revija« XII, 1959/60, str. 194–223. Za razčlenitev polemike ob izidu prevoda in za pregled stališč v slovenski literarni zgodovini prim. zlasti str. 207–211. – Jože Pogačnik: *Model Goldsmithovega romana Wakefieldski župnik v genezi jugoslovanske pripovedne proze*, »Jezik in slovstvo« XXIV, 1978/79, str. 67–79.

² Tatjana Kopitar: *Olivera Goldsmitha The Vicar of Wakefield...*, str. 207. – Avtorico polemično zavrača Štefan Barbarič (*Ob novi študiji o Stritarju*, »Sodobnost« XII, 1964, str. 568), vendar ni podrobneje utemeljil svojega stališča.

³ Prim. tudi: Jože Pogačnik: *Stritarjev literarni nazor*, Ljubljana 1963, zlasti str. 54–55.

⁴ Več sugestij za verjetne zglede prinaša razprava Janka Kosa: *Evropski izviri slovenskega romana v 19. stoletju*, »Slavistična revija« XXXIII, 1985, str. 39.

⁵ Tatjana Kopitar (v navedeni študiji, str. 215) omenja v tej zvezi Detelov roman *Trojka*, vendar z opozorilom, da je motiv očeta in dveh hčera že preoblikovan po Stritarjevem vzorcu. – Jože Pogačnik (v: *Model Goldsmithovega romana...*, str. 75) pripisuje motivu pobega od doma pri Jurčiču neposredno zvezo z Goldsmithom; iskanje genetične zveze je tu pač preveč daljnosežno, saj je bil ta motiv silno razširjen tako v pikaresknem kakor v sentimentalnem romanu že pred Goldsmithom (npr. pri Richardsonu in Fieldingu), nato pa ga je prevzel roman 19. stoletja, med drugim tako popularen pisatelj, kakor je bil Dickens.

med beročim občinstvom, zlasti v nemško govorečih deželah. Ne zdi se verjetno, da bi bil Stritar segel po *Župniku Wakefieldskem* zavoljo Levstikovega priporočila. Čisto osebno nagnjenje do tega dela, »neka posebna, individualna simpatija« izvira še iz pisateljevega mladostnega navdušenja za Goldsmithovo knjigo in je postala pozneje ena izmed sestavin v Stritarjevem razmerju do sentimentalnega romana nasploh.⁶ Slednjega Stritar pojmuje kot pripoved, ki ob skromnem zunanem dogajanju razkriva skrivnosti človekovega srca, torej kot »psihologičen« roman. *Župnik Wakefieldski* ga je tedaj spodbudil k zamisli, da bi napisal sodoben psihološki roman za omikano občinstvo, tj. za bralce obnovljenega Zvona; za izobraževalno-vzgojni značaj tega lista se mu je moral zdeti roman z družinsko tematiko primeren.

Stritarjevo razumevanje Goldsmithovega besedila se torej izrazito ločuje od razsvetljenško-pragmatičnega gledanja pri Levstiku. Ta je namreč videl v *Župniku Wakefieldskem* model povesti, primerne za kmečko ljudstvo, ki po Levstikovi presoji potrebuje pripovedno prozo »kratkočasnega in podučnega zapodk« (Levstikovo ZD VI, 37). Tako ni naključje, da se je *Župnik Wakefieldski* v Levstikovem programatičnem spisu znašel v družbi s Ciglerjevo nabožno-poučno povestjo *Sreča v nesreči* (1836). Kljub razliki v literarni kvaliteti in dovršenosti sta si te dve besedili v idejni podlagi in notranji strukturi sorodni: v obeh primerih gre za eksemplarično zgodbo o hudo preskušani, a naposled nagrajeni čednosti, obakrat je nagrada prikazana kot družbeni vzpon. Zgodba Ciglerjevih dvojkov kakor tudi zgodba Goldsmithovega župnika sestoji iz zapovrstja – ali bolje kopicenja – neznanskih nevarnosti in nesreč, ki se naposled po naključju sprevržejo v srečen razplet. Kolo Fortune žene dogajanje zdaj kvišku zdaj spet na dno kakor v starodavni pripovedni strukturi, kakršna je v Nemčiji ponovno oživela v rahločutno-razsvetljenski različici t. i. »romana preskušnje« (Prüfungsroman) v zadnjih dveh desetletjih 18. stoletja.⁷ Ta struktura temelji na razsvetljenski veri v razumno ureditev sveta in v modro Previdnost, ki poplačuje dobroto in kaznuje hudobijo; na Slovenskem se je v 19. stoletju tudi udomačila, vendar ne v romanu, temveč v t. i. krištofidovski povesti.⁸

Slovenski roman je že ob svojem nastanku razvil povsem drugačno strukturo, kakor jo kažeta pravkar opisana, od Levstika priporočena zgleđa. »Novelska« struktura⁹ naših prvih dveh romanov, *Desetega brata* (1866/67) in *Zorina* (1870), po svojih glavnih potezah ustreza Stritarjevi predstavi o psihološkem romanu, kakor si jo je izoblikoval ob Rousseaujevi *Novi Heloizi* in romanih George Sandove: nezapletena, v sebi sklenjena zgodba z malo osebami in s težiščem na njihovi zasebni, notranji izkušnji. Tak je tudi notranji ustroj *Gospoda Mirodolskega*: ljubezenski zaplet med četverico mladih ljudi, katerega težišče je v njihovem čustvenem svetu. Od razgibanega zunanjega dogajanja, kakršnega je v Goldsmithovem romanu obilo, so ostali pri Stritarju le fragmenti (npr. Zorin pobeg od doma).

Tudi po pripovedni tehniki pripada *Gospod Mirodolski* drugemu tipu romana kakor *Župnik Wakefieldski*. Goldsmith je sicer mojstrsko obvladal pisemsko tehniko, ki je bila tedaj moderna – o tem priča njegova epistolarna satira *The Citizen of the World* (1762) – vendar je v romanu ni uporabil. Za *Župnika Wakefieldskega* je priredil starejši način, junakovo prvoosebno pripoved; ta je bila v 18. stoletju zelo razširjena tako v fiktivnih avtobiogra-

⁶ Stritarjev članek *Župnik Wakefieldski*, objavljen v »Zvonu« 1. decembra 1876 ob izidu Jesenkovega prevoda, vsebuje poleg pričevanja o genezi zamisli za *Gospoda Mirodolskega* tudi zanimiv prikaz Stritarjevega razmerja do Goldsmithovega besedila, do dela George Sandove in Rousseauja kakor tudi njegove poglede na roman kot tak (ZD VII, str. 235–241).

⁷ Prim. Eva D. Becker: *Der deutsche Roman um 1780*, Stuttgart 1964.

⁸ Prim. Janko Kos: *Začetki slovenske pripovedne proze in evropska tradicija*, »Slavistična revija« XXIX, 1981, str. 233–258.

⁹ Prim. Janko Kos: *Cankar in problem slovenskega romana* (v: I. Cankar, *Hiša Marije Pomočnice*, Ljubljana 1976, str. 41–44).

fijah kakor v pikaresknem romanu, npr. v Defoejevem ali Smollettovem. Goldsmith jo je moderniziral z razdelitvijo na poglavja, domiselno pa jo je kombiniral tudi s prvinaми drugih literarnih zvrsti: z balado, esejem in gledališkim (komedijskim) dialogom.

Stritar je *Zorina* še napisal v epistolarni tehniki »klasičnega« sentimentalnega romana, z *Gospodom Mirodolskim* pa se je preusmeril k načinu pripovedi, ki je bil v evropskem romanu 19. stoletju običajen, v slovenskem ustaljen že z *Desetim bratom*: k avktorialni pripovedi, razčlenjeni na poglavja. Pripovednikov ton je v *Gospodu Mirodolskem* skoraj identičen s tonom naslovnega junaka, močno oseben in čustven, poudarjen z nagovori bralcu in prevlečen z refleksijo. Preostanek iz epistolarnega romana so tri pisma, vstavljena v pripoved na čustvenih vrhuncih dogajanja. Taka uporaba pisma ni Stritarjeva posebnost; v slovenskem meščanskem romanu je dovolj pogostna, začenši z *Desetim bratom*. Pač pa je značilnost pisem v *Gospodu Mirodolskem* – vsa tri so poslovilna – še oprijemljiva zveza s sentimentalno pisemsko tradicijo. Ta je opazna ne le v razčustvovani dikciji, temveč tudi v težnji, da bi zbujala vtis kar največje pristnosti; Edvinovo pismo se npr. pretrga sredi stavka, ko mu smrt dobesedno iztrga pero iz roke.

Goldsmith je ključna mesta v svojem romanu zaznamoval drugače, namreč s tremi ljudskimi pesmimi, kakršne so prav tedaj prišle v modo z izidom Th. Percyjevih *Reliques of Ancient English Poetry* (1765). V skladu z okusom svoje dobe je Goldsmith vpletel v dogajanje razpravljanja o estetskih, moralnih in političnih vprašanjih; ta so razmeroma kratka, zaokrožena in kažejo avtorja kot uglajenega esejista, medtem ko se v dialogu in nastopih oseb in skupin razkriva kot odličen komediograf. – Tudi Stritar je uporabil svoj roman za premišljanja o življenjskih vprašanjih, o umetnosti in celo za pretres aktualnih dogodkov v slovenskem strankarskem sporu; vendar v primeri z zgoščenimi, poantiranimi vstavki v *Župniku Wakefieldskem* učinkujejo tovrstne pasaže dolgovezno in razvlečeno. Dialog pa je morda sploh ena najšibkejših strani *Gospoda Mirodolskega*; daleč je od Goldsmithove lahkotne konverzacije in spretnega argumentiranja, namesto izmenjave misli je to dostikrat le gostobeseden samogovor te ali one osebe, medtem ko sogovornik ostaja poslušalec.

Gospod Mirodolski je tedaj po notranjem ustroju in po pripovedni tehniki sledil normi, kakršna se je v tem času izoblikovala v slovenskem zgodnjemeščanskem romanu; v teh dveh aspektih z *Župnikom Wakefieldskim* nima nič skupnega. Pač pa bi se dala najti med tema dvema romanoma nekatera idejna stičišča; pri teh gre večidel za zelo splošne miselne sestavine, ki so bile lastne celotni kulturi rahločutne dobe, ne le Goldsmithu. Stritar je poleg *Župnika Wakefieldskega* poznal iz prve roke vsaj še dve osrednji besedili sentimentalizma: *Novo Heloizo* in *Wertherja*, pa tudi literarna dela 19. stoletja, v katerih so se z motivnimi ohranile tudi miselne prvine tega toka (tako npr. v Dumasovi *Dami s kamelijami*).¹⁰ Po svoji temeljni bivanjski naravnosti je Stritarjevo besedilo dosti bližje takim stvaritvam iz poznejše faze sentimentalizma kakor razsvetljeno optimističnemu *Župniku Wakefieldskemu*. V Stritarjevem pesniškem svetu je bistvena miselna prvina prav nasprotna, namreč svetobolje (Weltschmerz), ki vsebuje več odtenkov: od zapoznelega wertherjanstva do Schopenhauerjevega pesimizma.¹¹ Slednji je zajel večji del nemško-avstrijske literature, zlasti še po propadu marčne revolucije; tega kulturnega ozadja pri Stritarjevih svetožalnih pripovednih besedilih od *Svetinove Metke* (1868) prek *Zorina* do *Gospoda Mirodolskega* ni mogoče odmisлити. Temnejša stran življenja se mestoma kaže tudi v *Župniku Wakefieldskem*, vendar tu ne izvira iz bivanjskega pesimizma; tudi prav nič ne vpliva na srečni iztek zgodbe in ne na spodbudni nauk, ki iz nje sledi: da sta namreč

¹⁰ Prim. Janko Kos: *Evropski izviri slovenskega romana* ..., str. 38–39.

¹¹ Za analizo Stritarjevega razmerja do Schopenhauerjeve filozofije prim. monografijo J. Pogačnika: *Stritarjev literarni nazor* ...

čednost in pošteno delo poplačana že na tem svetu. Župnikov položaj se sicer tik pred koncem romana zazdi brezupen in tedaj njegova pridiga sotrpinom v ječi prav izrecno zanikuje možnost zemeljske sreče in pravičnosti. Vendar župnikova zazrtost v posmrtno blaženost, privzdignjena nad tegobe tega sveta, zato še ni izraz pisateljevega svetožalja ali pesimizma, in tudi ni njegova edina beseda o bivanju na tem svetu. V njej se le razodeva župnikova pietistična pobožnost, način religioznega čustvovanja, ki ni v tej dobi nobena redkost celo v takih zgodbah, ki se iztečejo v optimističen konec s trezno, utilitarno moralno. Tudi če je Goldsmithov roman zelo kritičen do nekaterih pojavov v tedanji angleški družbi, zemlja zato še nikakor ni solzna dolina. V celoti vzeto, je svet v *Župniku Wakefieldskem*, če že ne najboljši izmed mogočih, še vedno razumen in dovolj veder. V njem se sicer godijo nesreče, vendar nobena ni usodna, posledice niso nepopravljive, hudobneži niso nepopoljšljivi. Naposled se vse uravna na splošno zadovoljstvo.

Od takega gledanja na človeka in svet se Stritarjev roman izrazito razločuje. Pisateljev pesimizem tokrat ni upodobljen v junakovi usodi, kakor je bilo to pri Zorinu; tudi za večino drugih oseb se roman konča dovolj dobro, za en mlad par celo srečno. Svetobolje je v *Gospodu Mirodolskem* pomaknjeno iz zgodbe na deklarativno raven, zato pa je tam močno poudarjeno. Njegov glasnik je gospod Mirodolski sam, in – bistveno drugače kakor pri Goldsmithu – otožna meditacija, ki prepreda dogajanje, je hkrati nedvomno tudi pisateljeva izpoved. Na več mestih v romanu je izrečeno spoznanje, da je na svetu »vse prazno, vse ničevno«, da je zemlja »solzna dolina«, polna trpljenja in gorja (III, 161–162, 264). Reminiscence na *Zorina* se zbuja zlasti tam, kjer se gospod Mirodolski spominja svojih študentovskih let: »Imel sem trenutja, ko sem se čutil nesrečnega, neskončno nesrečnega! Obšlo me je tako rekoč trpljenje in gorje vsega sveta. Zamislil sem se časi v čudežno misel: zakaj sem na svetu! O ko bi ne bilo ne mene ne zemlje ne sonca in zvezd, ko bi ne bilo sveta! Slednjič se mi je srce olajšalo v solzah, ki so se mi curkoma ulile po licih.« (III, 173)

Gospod Mirodolski se je pozneje ob delovanju za narodno in občo blaginjo, ob samopremagovanju, brzdanju strasti in pretiranih želja umiril v stoično sprejemanje usode in končno v skladnost s seboj in s svetom. Tema etične harmonije, pojmovane v duhu weimarske klasike in humanizma, je v *Gospodu Mirodolskem* nadomestila *Zorinovo* »tragično vizijo življenja.«¹² V skladu s težnjo po harmoničnem bivanju, po premagovanju protislovij sveta s stoicizmom je v *Gospodu Mirodolskem* ublažena tudi zgodba, če jo primerjamo z žalostno usodo Svetinove Metke ali z *Zorinovim* tragičnim koncem. V preteklosti gospoda Mirodolskega je edini udarec usode smrt njegove »zveste družice«, vendar je tudi to del naravnega reda. V teku dogajanja v romanu je zares razdiralen in ne ravno običajen dogodek *Zorin* pobeg od doma, vendar se harmonija v družini Mirodolskih obnovi s sočutnostjo in z odpuščanjem. Celó taki motivi v *Gospodu Mirodolskem*, v katerih so dane možnosti za resnično tragiko (kakor je npr. *Edvinova* smrt v dvoboju), se zagladijo v vsesplošno ganjenost in spravljivost.

S svetoboljem je v *Gospodu Mirodolskem* neločljivo povezana ideja sočutja, in sicer ne le do vsega človeštva, temveč do vsakega živega bitja. Usmiljenje do živali ima v tem romanu posebno mesto; obsežno je npr. prikazana ljubezen gospoda Mirodolskega do ptic ali ganljiva navezanost ljudomrznika *Zaboja* na njegovega pasjega spremljevalca. F. Koblar pripisuje to značilnost *Gospoda Mirodolskega* Schopenhauerjevemu vplivu,¹³ resda utemeljeno, vendar je prav v Stritarjevih besedilih spričo pisateljeve neposredne povezanosti s sentimentalnim izročilom težko razmejiti Schopenhauerjevo misel o vesoljnem sočutju od rahločutnega kulta srca in spontane dobrotljivosti. Človekoljubje in dobredelnost, utemeljeni na premisah angleške razsvetljske filozofije, sta pri Goldsmithu razviti že v maniri poznega sentimentalizma kot iztanjšana, nežna čustvenost. Ganjenost ob tujem

¹² Prim. Jože Pogačnik: *Zorin ali tragična vizija življenja* (v: J. Stritar, *Zorin*, Ljubljana 1985, str. 145–195).

¹³ Prim. France Koblar: *Uvod* (v: *Stritarjevi pripovedni spisi*, Celje 1946, zlasti str. 48–53).

trpljenju in hkrati opajanje ob svoji lastni dobrotljivosti je do vrhunca prignal zlasti Sterne s svojimi epigoni; pri njem je usmiljenost do vsega živega zajela tudi živali (notorična je npr. epizoda iz *Sentimentalnege popotovanja*, v kateri Yorick preliva solze nad mrtvim oslom).¹⁴

Kakor glede na svetožalje se tudi glede na sočutje Stritarjeva stališča ujemajo s stališči njegovega junaka. Gospod Mirodolski se sam ponaša s svojo milosrčnostjo kot z etično odliko: »... v meni je bilo tako mehko, premehko srce. Trpeti nisem mogel videti človeka ne živali, bolela me je vsaka bolečina, v srce se mi je smilila vsaka trpeča stvar.« (III, 172)

Čuteče srce kot vrednota in kot razsodnik v moralnih vprašanjih – ta postavka sentimentalne kulture je ena izmed vodilnih misli tudi v *Gospodu Mirodolskem*. Ilustrira jo npr. blažilno učinkovanje, ki ga ima na Zabojev značaj karitativnost Mirodolskih. Še posebej je poudarjena misel, da usmiljenost plemeniti tistega, ki jo izkazuje: Zaboje sam se namreč moralno prerodi tedaj, ko pomaga Zori iz stiske.

V idejni plasti *Gospoda Mirodolskega* so še zaznavni šibki odmevi ene izmed bistvenih idejnih sestavin sentimentalizma: narave, ki je bila v 18. stoletju geslo naprednega meščanstva, »družbenorevolucionarna metafora«¹⁵ kot polemika zoper izprijeno aristokratsko kulturo. Ta literarna šablona je kljub spreminjajoči se funkciji narave v književnosti živela še v 19. stoletju in se povezovala z napredno liberalno miselnostjo; v slovenskem zgodnjemeščanskem romanu je ta zveza izrazita prav pri Stritarju in Tavčarju.

V *Župniku Wakefieldskem* je nasprotje med nedolžnim in srečnim življenjem na vasi ter popačeno mestno civilizacijo prav »klasična« upodobitev takega obrazca, čeprav brez Rousseaujeve bojevitve doktrinarnosti. V ospredju je bukolična vaška idila, mesto posega vanjo iz ozadja. Župnikov starejši sin na svoji koži občuti korupcijo, ko si skuša najti zaposlitev v Londonu; prav tja, v gnezdo pregrehe, skušata po zapeljivčevem naročilu dve kokoti zvabiti tudi čednostni župnikovi hčeri z lažnim pripovedovanjem o sijaju velikega mesta. V *Gospodu Mirodolskem* se medsebojno razmerje teh dveh prizorišč in njuna vloga v usodi junakov ujema z Goldsmithovim (je torej ravno obrnjeno v primeri z *Zorinom*, ki se godi večidel v Parizu, na deželo se junak vrača le v nostalgичnem spominjanju). Stilizirana dolenjska krajina daje okvir družinski idili Mirodolskih. Hvalnica preprostemu zadovoljstvu na deželi tudi pri Stritarju ne povzdiguje pravega kmečkega življenja, temveč zmerno blaginjo meščana, ki se je preselil na kmeto. Mirodolski gospodični ustrezata idealu »naravnega«, neizumetničenega dekleta, v živem nasprotju s površnim gosposkim ženstvom, kakršno je Radovan spoznal »v velikem, sijajnem mestu«. Vpliv mestne civilizacije pogubno poseže v podeželsko okolje po dveh predstavnikih, gospe Jarinovi in njenem nečaku Edvinu. Ta dva sta tuj element v harmonični idili; najprej zaneta vanjo nemir z novodobnimi, moralno kvarnimi idejami o uživanju svobode in ljubezni, nato Edvin zvabi starejšo hčer Mirodolskega v veliki svet in s tem v razočaranje in nesrečo.

V *Župniku Wakefieldskem* poteka razmejitev med nepokvarjeno naravo in izprijeno civilizacijo zelo razločno tudi na družbeni ravni. Meščanski srednji stan (»the middle order of mankind«) je tisti, ki se odlikuje z vsemi družbenimi vrlinami. Težišče Goldsmithovega romana je sicer na povzdigovanju človečnosti in dobrotljivosti, vendar pisateljeve kritike tudi tam, kjer je implicitna, ni mogoče preslišati. V početju graščaka Thornhilla obsoja zlorabo oblasti in samovoljo zemljiške gospode; poglavja v dolžniškem zaporu so nedvoumno naperjena zoper kazenski zakonik, ki pretirano strogo štiti lastnino in koristi bogatašev. Prav na teh mestih v romanu, ko se župnik srečuje z dnom človeške revščine (tudi moralne), je še posebej razvidna pisateljeva misel: človek je po naravi dober, revež ali hudodelec postane šele zavoljo izkrivljenega družbenega reda, ta pa je posledek civilizacije in odtujitve naravi.

Stritar je stanovsko razliko med ljubimci sprejemal hkrati s sentimentalnimi pripovednimi vzorci, v katerih je taka razdelitev bistvena idejna in fabulativna sestavina. Razločuje pa se tako od sentimentalnega romana kakor tudi od večine tedanjega slovenskega pripovedništva po neznatni vlogi, ki jo ima višji ali nižji rod enega od zaljubljencev v njegovih besedilih. V *Gospodu Mirodolskem* so stanov-

¹⁴ Preseneča, da v Stritarjevem delu ni mogoče zaslediti nobene omembe tega »klasika« sentimentalizma.

¹⁵ Horst Albert Glaser (ur.): *Deutsche Literatur. Eine Sozialgeschichte* VI, Reinbek bei Hamburg 1980, str. 200.

ske razlike skoraj izravnane ali vsaj zabrisane. Gospa Jarinova in Edvin res že po rojstvu sodita med gospódo, namreč med bogato vrhno plast meščanstva, in premoženje sta podedovala, medtem ko je gospod Mirodolski kmečkega rodu in se je do izobrazbe, s tem tudi do zmernik, blaginje, dokopal s svojim trudom. Klišejem, ki so se udomačili za prikazovanje gospode v meščanskem romanu, še najbolj ustreza Edvin. Bogastvo, ki si ga ni sam prislužil, mu namreč omogoča, da svoje duševne zmožnosti zapravlja na zabavah in v brezdelju. Kljub takim odtenu, ki pa so bolj premoženjski kakor stanovski, sodijo Mirodolski v isti kulturni krog kakor Jarinova in njen sorodnik, družijo jih sorodna zanimanja in okus; to je razvidno že iz družabnosti in konverzacije, ki ju sosednji rezidenci gojita med seboj.

Medtem ko je v slovenskem romanu 70. in 80. let stanovska razlika praviloma najhujša ovira za združitev zaljubljenega para, so v Stritarjevih delih vzroki za ljubezensko nesrečo drugje. Že v *Zorinu* je junakova prijateljica iz otroških let ob ponovnem srečanju že zaročena z drugim, resda stanovsko ustrežnejšim ženinom. Tudi Zora je že tik pred poroko z Radovanom, ko nepričakovano stopi v njeno življenje Edvin. Obakrat je torej položaj v bistvu wertherjanski, poglobljena pregrada za zvezo zaljubljenecv je etični imperativ, naj je že to dana beseda, obzirnost do očeta in družine itn. Kakor že v povesti o Svetinovi Metki tudi Zorino razočaranje povzroči mladeničeva neodgovornost, površnost njegovih čustev, nekakšna zunanja prisila. Stritar je torej motivacijo za usodo svojih junakov prenesel v njihovo duševnost in značaj, jo skušal utemeljiti psihološko; pri tem je stanovska razlika izgubila družbeno ostrino in pomen, ki ga je imela v sentimentalnem romanu.

Pregled sorodnih idejnih prvin v Goldsmithovem in Stritarjevem besedilu vsekakor kaže na skupno izhodišče v sentimentalizmu, ne pa nujno na *Župnika Wakefieldskega* kot neposredni ali celo edini izvir teh prvin. Navedene sestavine namreč niso specifične prav za Goldsmithov roman ali samo zanj, temveč so skupne psihološkemu romanu rahločutne dobe. V idejni plasti *Gospoda Mirodolskega* je tudi izrazit element poznejšega sentimentalizma, ki ga Goldsmithov tekst še ne vsebuje, namreč svetobolja; zato pa manjkajo pri Stritarju predvsem tiste prvine *Župnika Wakefieldskega*, katerih izvir je še razpoznavno razsvetljski. Stritar je idejnost sentimentalizma vsekakor poznal iz prve roke, tj. iz nekaterih osrednjih besedil te literarne smeri, vendar je bila v njegovem času že spojena s poznejšimi miselnimi tokovi in kot taka del splošnega kulturnega ozračja v Nemčiji in zlasti v Avstriji. Tako daje tudi idejna plast prav malo opore za iskanje neposredne geneške zveze med *Gospodom Mirodolskim* in *Župnikom Wakefieldskim*. Očitkom plagiatorstva je tedaj treba iskati vzrok v vzporednicah med osebami teh dveh romanov in v sorodnosti njunega priposednega vzorca.

II.

Stritar je za posamezne osebe v *Gospodu Mirodolskem* nedvomno našel ustrezne modele v Goldsmithovem romanu.¹⁶ Iskanje vzporednih figur je šlo sicer pri F. Koblarju nekoliko predaleč, zlasti v prizadevanju, da bi odkril pri Goldsmithu prototipe tudi za stranske osebe; T. Kopitar je nato Koblarjevo vzporejanje prevzela brez revizije. Kljub pridržkom pa je utemeljeno njuno dokazovanje, da se ujema četverica osrednjih figur v teh dveh romanih: župnik dr. Primrose, njegovi hčeri in graščak Ned Thornhill so razpoznavne predloge za gospoda Mirodolskega, za sestri Zoro in Bredo ter za gospodiča Edvina. Preostaja še vprašanje, kako je Stritar preoblikoval njihove značaje v skladu s svojo zasnovno zgodbe; in nadalje, katere od glavnih Goldsmithovih oseb je opustil, katere pa je dodal na novo.

¹⁶ *Uvod* Franceta Koblarja k že navedeni izdaji *Stritarjevih pripovednih spisov* navaja celo vrsto vzporednic med osebami (prim. str. 58–59); v *Opombah* k Stritarjevemu *Zbranemu delu III* so tovrstne analogije formulirane previdneje, vendar kaže, da se je T. Kopitar oprla na starejšo izdajo.

V kompoziciji Goldsmithovega romana nosita idejno ravnotežje dve antitetični, dopolnjujoči se figuri: dr. Primrose in Mr. Burchell, alias Sir William Thornhill. Ta dva vsak na svoj način utelešata duhovne vrednote rahločutne in razsvetljene dobe: župnik naj bi bil srce, baron razum v idejni stavbi romana.¹⁷ Naivna in nespametna župnikova dejanja, porojena iz mehkega srca, so sproti korigirana z baronovo trezno pametjo, z njegovo svetovljansko izkušnostjo; ob tem je razvidno, da pisatelj Shaftesburyjeve teze o vrojeni dobroti človekove narave le ni sprejmal povsem nekritično. Res da je svojim bralcem postavljajal za zgled župnikovo čednost in spontano dobroto, pri tem pa je sproti opozarjal, da te dve še ne zadostujeta za preživetje na svetu, četudi se ta zdi najboljši izmed mogočih svetov.

Dr. Primrose sodi po značaju med številne sočasne različice donkihotskega junaka v angleškem pripovedništvu. Že pred Goldsmithom sta Fielding z župnikom Adamsom (*Joseph Andrews*, 1742) in Sterne s stricem Tobijem (*Tristram Shandy*, 1759/67) ovekovečila ljubeznivo, čeprav rahlo komično figuro srčno dobrega, nebogljenega človeka, ki ne loči videza od resnice, ne pravih prijateljev od lažnih, ki vedno znova naseda malopridnežem, pri tem pa neomajno še naprej veruje v človekovo dobroto. Z očetom Shandyjem v Sternovem romanu družij dr. Primrosa tudi ekscentrično učenjaštvo in pedanterija; sicer skromni župnik pokaže prav osupljivo trmo in nečimrnost, kadar gre za njegovega »znanstvenega« konjička, za razpravo, v kateri grmi zoper ponovno poroko ovdovelih duhovnikov. Ta konjiček ni tako nedolžen, kakor se zdi, saj začne čisto resno ogrožati sinovo zaroko, ko se dr. Primrose z njim zameri nevestinemu očetu, svojemu stanovskemu kolegu in trikratnemu vdovcu. Župnikova stanovitnost, ki se v tem primeru pokaže kot trma, se v resni nevarnosti zablešči kot izjemna moralna integriteta, in to tem bolj, čim globlje se z družino vred pogreza v revščino in nesrečo. Njegova človeška veličina se najlepše izkaže v dolžniški ječi, ko skuša spodbujati in tolažiti sojetnike in pri tem pozablja na svojo lastno gorje.

Medtem ko je župnik zgled krščanske potrpežljivosti in vseodpuščajočega usmiljenja, je Sir Thornhill sekularno utelešenje tistega razsvetljskega ideala, ki ga je angleška meščanska kultura izoblikovala v moralčnih tednikih in vzgojnih priročnikih, Richardson pa ga je še ozaljšal z rahločutnostjo in uglajenimi manirami pri naslovnem junaku svojega romana *Sir Charles Grandison* (1753). Ta ideal združuje družbene vrline s človečnostjo, odlikuje pa ga tudi ena temeljnih razsvetljskih čednosti: umirjenost in obvladovanje čustvenih ekscesov. Sir Thornhill je v mladosti prebolel »nezdravo občutljivost« (sickly sensibility), spoznal je, da nevedneži izrabljajo njegovo nerazsodno velikodušnost. Izkušnja ga je izmodrila, ostal je sicer plemenit in radodaren, toda pri tem je tudi pravičen in po potrebi strog. Sicer pa tudi razumni Sir Thornhill ceni pristno čustvo; po deželi potuje preoblečen v obubožanega gentlemana in išče dekle, ki bi ga vzljubila zavoljo njega samega, ne zavoljo njegovega bogastva in visokega rodu. Njegova naklonjenost otrokom in preprostim vaščanom, veselje do rustikalnosti sodi med tiste lastnosti, ki se pozneje močno razvijejo pri junakih rahločutnega romana, tudi pri Wertherju in Zorinu.

Uravnoteženost razuma in srca razločuje idealnega junaka, kakršen je Sir Thornhill in že pred njim Grandison, od poznejšega romanesknega lika, ki je po notorično zasolzenem protagonistu H. Mackenziejevega romana *The Man of Feeling* (1771) znan kot »rahločutnež«. K temu tipu melanholičnega, nedejavnega mladeniča z iztanjšano senzibilnostjo in s prekipeljavajočimi čustvi sodi dolga vrsta romanesknih junakov od Rousseaujevega St. Preuxa, Goethejevega Wertherja do Stritarjevega Zorina. Pred rahločutnežem, ki je povsem prevladal v sentimentalnem romanu vsaj od *Nove Heloize* (1761) naprej, se je gran-

¹⁷ Prim. W. F. Gallaway: *The Sentimentalism of Goldsmith*, »PMLA« XLVIII, 1933, str. 1167–1181. – Michael E. Adelsstein: *Duality of Theme in »The Vicar of Wakefield«*, »College English« XXII, 1961, str. 315–321.

disonski junak umaknil v t. i. roman nravi (novel of manners), ki so ga razvile predvsem ženske avtorice od Fanny Burney do Jane Austen, in v družinski roman, katerega klasična mojstrovina je prav *Župnik Wakefieldski*.

V *Gospodu Mirodolskem* junaka tega tipa ni, v Burchella preoblečeni baronet nima v Stritarjevem romanu nobenega ekvivalenta.¹⁸ Ena najpomembnejših figur iz *Župnika Wakefieldskega* je torej opuščena, vsa miselna in moralna teža se je prenesla na gospoda Mirodolskega. Ta je v mladosti prebolel svetožalje, deloval svojemu narodu v prid kot profesor in ob vzgajanju mladine tudi sam dozorel v modrega, blagega človeka. »Kakor prerok je bil med mladino; nebeški mir je kraljeval na njegovem obličju; iz vsake besede njegove, iz vsakega pogleda je govorila plemenitost, dobrot njegovega srca. Najsurovejši človek se bode težko nespodobno vedel pred vzvišeno, sveto podobo; tako je že sam pogled njegov krotil in blažil vsakega, kdor se mu je bližal.« (III, 264–265) Stritarjeva nezmerna idealizacija naslovnega junaka je tako daleč od Goldsmithove trezne upodobitve osrednjih dveh pozitivnih oseb, dr. Primrosa in Sira Thornhilla, da so za ta odklon od »predloge« skušali najti kako razlago tudi kritiki, ki sicer vidijo v Stritarju Goldsmithovega posnemovalca. T. Kopitar utemeljeno pripisuje preobrazbo junakove osebnosti dejstvu, da je Stritar sprejel interpretacijo župnikovega lika od Goetheja, ki mu je pomenil najvišjo estetsko avtoriteto. Goethe je namreč prezrl župnikove komične lastnosti, poudaril pa je dostojanstvo njegovega svečeniškega poklica, njegovo avtoriteto v družini in v občestvu. Goethejev pogled na dr. Primrosa je bil tedaj odločilen za upodobitev gospoda Mirodolskega.¹⁹

Ne le za Goetheja in nemško klasiko, tudi sicer je bilo za evropsko recepcijo angleških avtorjev značilno, da je odlične humoriste, kakršna sta bila Goldsmith in Sterne, cenila predvsem kot mojstre iztanjšane senzibilnosti in nežnih, plemenitih čustev. Nedvomno je to posredništvo prispevalo svoj delež k Stritarjevemu razumevanju Goldsmithovega romana. Vendar ne kaže zanemariti avtobiografskega nagiba pri ustvaritvi gospoda Mirodolskega, saj utegne biti v tem primeru celó odločilnejši od literarnega. Stritar sam je namreč izjavil, da si je svojega junaka zamislil kot avtoportret, idealni gospod Mirodolski tedaj kaže, kakšno podobo je imel pisatelj v tem času sam o sebi: »Zorin' sem jaz sam, ali sem bil jaz v prvi dobi svojega razvoja, tako kakor gospod Mirodolski ni nihče drugi, nego jaz v poznejši dobi.« (Pismo Pavlini Pajkovi z dne 5. 12. 1897. X, 170.)

Avtobiografska zasnova ločuje Stritarjevega junaka od Goldsmithovega, in sicer ne le po idealizaciji naslovne figure pri Stritarju, temveč tudi glede na zorni kot teh dveh pisateljev. Medtem ko se Stritar z Mirodolskim identificira, gleda Goldsmith na svojega župnika iz precejšnje razdalje; sicer z veliko simpatijo, a tudi s pridržki, predvsem pa s humorjem in z blago ironijo. Stritarjev ton je zresnjen, brez Angleževe lahкотnosti; župnikove drobne, prikupne slabosti so se porazgubile – razen nedolžne nečimrnosti, ki jo kaže gospod Mirodolski kot amaterski vinogradnik.

Gospod Mirodolski je vdovec in kot tak laže ohranja svoje dostojanstvo kakor dr. Primrose, ki včasih le s težavo uveljavi avtoriteto ob svojih boljših polovici. Medtem ko Mirodolski opisuje svojo umrlo družico kot pravega angela v človeški podobi, je gospa Primrose čisto komedijska figura. Kot pravzorec nespametne matere, ki skuša svojima hčerama s prozornimi zvijačami ujeti kakega imenitnega ženinina, je predhodnica tovrstnih figur v romanu nravi, tako tudi sloveče gospe Gennetove v romanu *Prevzetnost in pristanost* (1813) Jane Austenove. Mirodolskemu je prihranjena marsikakšna blamaža,

¹⁸ F. Koblarjeva shema vzporednic med osebami (*Uvod k Stritarjevemu pripovednim spisom* . . . , str. 59), po kateri naj bi Burchellu ustrežal Zaboj, ni dovolj prepričljiva. Edina skupna lastnost teh dveh romanesknih figur je njuno nepotništvo, a medtem ko je Zaboj v resnici potepuh in pijanec, izvira Burchell iz stare tradicije imenitnika, ki preoblečen in anonimen inšpicira svoja posestva.

¹⁹ Prim. Tatjana Kopitar: *Olivera Goldsmitha The Vicar of Wakefield* . . . , str. 211–215. Avtorica opozarja na mesta v *Gospodu Mirodolskem*, ki se v formulacijah »gospodar«, »oče«, »svečenik« (ZD III, str. 318) ujemajo z Goethejevo interpretacijo župnikovega lika.

kakršne doživlja župnik ob svoji ženi, ki se skuša postavljati pred vaško srenjo kot imenitna gospa (ironija je še toliko večja, ker o njej rad govori kot o »razsodni« ženski).

Ne le, da je gospod Mirodolski vdovec, tudi sicer je njegova družina v primeri z župnikovo občutno skrčena: namesto šesterice Primrosovih otrok sta tu le dve hčeri, dekleti različnega značaja in temperamenta. Take dvojice sodijo med značilne klišeje sentimentalnega romana; v njih je utelešen kult rahločutnega prijateljstva, ki je bil cenjen prav tako zelo kakor ljubezensko čustvo. Poleg tega so tudi tehnična iznajdba epistolarnega romana; junakinja namreč potrebuje zaupnico, na katero naslavlja svoja pisma. Junakinja prvega »večglasnega« pisemskega romana, Richardsonova *Clarissa* (1748), nežna, tankočutna mlada dama, si dopisuje z bistro, odrezavo in dosti manj čustveno prijateljico. Podobna zaupna korespondenca poteka pozneje v *Novi Heloizi* med Julijo in njeno sestrično, le da sta sorodni duši tu manj diferencirani. Dekliške dvojice so se nato uveljavile v romanu tudi mimo pisemske tehnike, kakor kaže sestriški par v *Župniku Wakefieldskem*. Različnost med Primrosovima hčerama je močno poudarjena: starejša, Olivia, je priznana lepota, živahne narave, spogledljiva in lahkoverna, medtem ko je mlajša sestra Sophia manj opozorljiva, subtilnejša, modrejša in trdnejšega značaja.

Motiv kontrastnega dekliškega para se je v slovenskem pripovedništvu nakazoval že poprej, vendar ga je Stritar prvi izdelal nadrobneje, deloma že v *Zorinu*, a še z opazno naslonitvijo na damsko dvojico v *Novi Heloizi*. Tudi mirodolski gospodični se ne po zunanosti ne po značaju ne ujemata s Primrosovima, temveč s klišejem junakinje in njene prijateljice, ki se je v sentimentalnem romanu utrdil s *Clarisso*. Kakor v klasičnem pisemskem romanu je Zora, starejša hči, bolj krhka, subtilnejša, nervoznejša, neovladanih čustev in domišljije, pri tem eterična, »gosposka« lepota. Mlajša sestra Breda, podobna čvrstim podeželskim dekletom, je vedrejša narave, preprostejše pameti in – po pisateljevi presoji – bolj zdravih pogledov na življenje. Odlikuje jo tudi ena od vrlin, ki so v naslednjih dveh desetletjih postale značilnost našega ženskega romana, namreč samaritanstvo.²⁰ Breda si tako rekoč prisluži Radovanovo ljubezen, ko mu požrtvovalno streže v boleznii.

V *Župniku Wakefieldskem* razmerje med sestrama ni posebej poudarjeno ali sploh kakor koli nadrobneje izdelano. Stritar se tudi v tem pogledu vrača k čustveni navezanosti in zaupništvu med lepimi dušami, kakršno je znano iz *Clarisse*, *Nove Heloize* in drugih rahločutnih romanov visokega stila. Prav tu se spet kaže šibkost *Gospoda Mirodolskega*: ob prizadevanju, da bi bil roman »psihologičen«, se razmerje med sestrama razgrinja v dolgoveznih in navidezno zaupljivih pogovorih. Ti vselej obtičijo v razpravljanju o vprašanih, ki naj bi po pisateljevem mnenju vznemirjala dekliške duše: o ljubezni, zakonu, družini itn., ne da bi se kdaj dotaknili najbolj občutljive točke, namreč dejstva, da sta si ljubeči se sestri hkrati tudi tekmici. Zora Bredinega nagnjenja do Radovana sploh ne zapazi, kakor Breda ne spozna Zorinega pomanjkanja ljubezni do tega idealnega mladeniča.

Četrta figura z ustrežno predlogo pri Goldsmithu je zapeljivec, junak sentimentalnega romana že prav od njegovega začetka. Goldsmithova različica se močno loči od razdvojene, demonične osebnosti, kakršen je bil Lovelace, Clarissin zapeljivec, in tudi od ciničnega intelekta pri poznejšem Laclosovem osvajalcu Valmontu (*Nevarna razmerja*, 1782). V udomačenem svetu *Župnika Wakefieldskega* je tudi zlo bolj vsakdanje, banalneje. Ned Thornhill, baronov nečak in zemljiški gospod v kraju, kjer službuje dr. Primrose, poleg čedne zunanosti in družabnih spretnosti nima niti ene same dobre lastnosti. Ne samo da je razuzdanec, je tudi strahopeten (izogiba se dvoboju z Olivijinim bratom), pogolten (polastiti se hoče nevestine dote tudi še potem, ko se je zaroka razdrla) in skrajnje brezsrčen in maščevalen (župnika spravi v zapor). Stritarjev Edvin je po značaju daleč od Thornhillove nizektnosti, a tudi od demonije velikih osvajalcev, kakršna sta bila Lovelace in Valmont, čeprav ravno tako tragično kakor ta dva pade v dvoboju. Zapeljivec te vrste, kakršen je Edvin, se je v sentimentalni prozi prikazal razmeroma pozno; izrazit primerek tega romanesknega junaka je Erast v Karamzinovi povesti *Uboga Liza* (1792): v bistvu dobrosrčen, vendar od mestne civilizacije pomehkužen in šibak značaj. Tudi Edvin je velikodušen in nadarjen mladenič, ki ima poleg privlačnega videza in uglajenosti nekaj res-

²⁰ Prim. Miran Hladnik: *Slovenski ženski roman v 19. stoletju*, »Slavistična revija« XXIX, 1981, str. 276–277.

ničnih odlik, le da te ne odtehtajo njegovih zmotnih pogledov na svobodo; ta je po njegovem enaka neodgovornemu uživanju. Prav kakor Erast je tudi Edvin zmožen iskrenega kesanja šele tedaj, ko je že prepozno.

Med stranskimi osebami *Gospoda Mirodolskega* bi se v Goldsmithovem romanu našla predloga za potepuškega Zaboja v Ephraimu Jenkinsu. Značajsko sicer nimata nič skupnega; medtem ko je Zaboj (že prileten mož) poštenjak in se preživlja s priložnostnim delom, je Jenkins (še mlad človek) poklicen slepar in graščakov faktotum v prav nelepah poslih. Vzporejati bi se dala le njuna usoda in vloga, ki jo imata v osrednji zgodbi. Oba sta namreč šolana človeka, ki so ju okoliščine pognale na stranska pota; oba outsiderja naposled spreobrne srečanje s pravo človečnostjo, utelješeno v dr. Primrosu oziroma gospodu Mirodolskem; na koncu se spet včlenita v družbeno skupnost. Eden kakor drugi sta vpletena v zadevo pobegle hčere kot nekakšna rešitelja. Seveda pa je njun izvir različen, Jenkins prihaja iz angleške pikareskne tradicije, medtem ko je Zaboj avtohtona figura sočasnega slovenskega pripovedništva, ne brez folklorne obarvanosti; uvršča se ob Zlatorepca v Levstikovem fragmentu *Deseti brat* (1863) ter ob Martinka Spaka in strica Dolefa v Jurčičevem romanu. Zaboj pa ima skupne poteze še z enim likom sočasnega slovenskega pripovedništva, namreč z ljudomrznikom, ki je to postal iz razočaranja v ljubezni ali pa iz razočaranja nad človeško hudobijo nasploh (tak je npr. doktor Zober v Jurčičevem istoimenskem romanu).

Število oseb v *Gospodu Mirodolskem* je v primeri z *Župnikom Wakefieldskim* opazno zmanjšano; pač pa vpeljuje Stritar dve novi figuri, Radovana in gospo Jarinovo. Radovan je tipični junak mladostnega romana, kot ga je ustvaril že Jurčič z Lovretom Kvasom; tega je Levstik neprijazno krstil za »sentimentalnega mehkuža« in s tem nehote pokazal na njegov rodovnik, ki sega daleč nazaj v rahločutno izročilo, vse do Rousseaujevega St. Preuxa. Stritarjev »učeni bledin« (tako imenuje Radovana v šali mlajša mirodolska gospodična) ima vse lastnosti slovenskega rahločutnega. Izvira iz revne kmečke hiše, doštudiral je za lastno prizadevnostjo; je hvaležen sin odvoveli materi, spoštljiv učenec gospoda Mirodolskega, zvest zaročenec njegovi hčeri. Svojih čustev ne izraža na glas, ne v ljubezni ne v domoljubju. Odlikuje se z zvestobo narodu; brez te tudi ni pravega romanesknega junaka v tedanji slovenski prozi. (V tem pogledu je tudi Edvin značilni tekmeč: kakor je površen v erotičnih čustvih, tako je mlačen v narodnostnih.) Radovanova etična brezgrajnost se druží s tipično pasivnostjo, z veliko zmožnostjo za trpljenje, majhno za delovanje. Na Zorin pobeg reagira prav značilno s tem, da na smrt zbolí. Z Zorinom je bil Stritar ustvaril svetovljansko različico takega romanesknega junaka; Radovan je Zorinov okornejši, kljub izobraženosti manj uglajeni naslednik.

Gospa Jarinova, gospodarica sosednje graščine, je nova figura v dvojnem pomenu besede: najprej zato, ker Goldsmithovo delo takega ženskega lika ne pozna,²¹ predvsem pa zato, ker izvira iz poznejše kulture. Ideji »ženske osvoboje« sta resda utirala pot že razsvetljenstvo in sentimentalizem, skromna težnja k izobrazbi in samostojnosti je opazna že pri rahločutni gospodični Sternheimski. Prava emancipiranka se pojavi šele pri Mme de Staël, Stritar pa se je s tem romanesknim likom lahko seznanil v delih George Sand, ki je bila v tedanjem nemško-avstrijskem kulturnem prostoru silno popularna.²² Stritarjeva bojevница za ženske pravice je inteligentna dama razkošne, že nekoliko prezele lepote, gospodovalna in ujedljiva. Pisatelj nakazuje, da bi utegnil njen odpor do moške oblasti izvirati iz nesrečnega zakona. Gospa Jarinova je sicer neoporečnega, tudi če ne vselej prijetnega značaja; vendar nehote prinaša v družino Mirodolskih nesrečo. Najprej še s tem, da z novodobnimi idejami o »ženski osvoboji« podžiga Zorina nerealna pričakovanja; v njeni hiši nato Zora sreča njenega mladega sorodnika Edvina, ki jo spelje na kriva pota. V obsežnih razpravljanjih o vlogi žene v družini in družbi je pglavnitni nasprotnik gospe Jarinove Radovan, ki vneto brani svoje – in pri tem očitno tudi pisateljovo – pojmovanje žene kot matere in čuvarice domačega ognjišča; pretirano izbraže-

²¹ France Koblar (v *Uvodu k Stritarjevim pripovednim spisom ...*, str. 58–59) postavlja analogijo: »dve mestni gospodični – gospa Jarinova«, a jo pozneje v *Opombah* k ZD III opušča. Podlaga za tako vzporejanje ni prav razvidna, razen morda v ideji, da po mestnem ženstvu prodira na deželo kvaren vpliv. Našemljena in spakljiva dvojica v *Župniku Wakefieldskem* sta ženski iz demimonda, najeti od graščaka Thornhilla, in ne pravi dami, kakršna je gospa Jarinova. Goldsmithovi kokoti sta komična verzija dveh elegantnih prostitutk iz *Clarisse*, kjer služita zapeljivcu v enake namene.

²² V Stritarjevem *Zbranem delu* se omenjata Mme de Staël in George Sand; zlasti slednja je morala biti v tem času pri nas zelo znana, na to kažejo podatki in avtorski kartoteki Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. Receptija George Sandove na Slovenskem v celoti še ni raziskana, pač pa jo je v zvezi z Jurčičem obravnaval Jože Pogačnik (v: *Parametri in paralele*, Ljubljana 1978, str. 117–119).

vanje ženske mladine bi pri tem utegnilo kvečjemu škoditi. Liberalni Stritar kaže tu do moderne žene – ali vsaj do ideje, ki jo ta zastopa – prav tako konservativen in odklonilen odnos kakor pozneje katoliški Detela v *Trojki* (1897).

V splošnem se da ugotoviti, da je Stritar »ansambel« oseb iz *Župnika Wakefieldskega* opazno zmanjšal, a ga tudi dopolnil z romanesknimi figurami iz drugih virov. Tam, kjer se je zgledoval pri »predlogi«, velja to predvsem za tipe romanesknh junakov in za njihovo razdelitev vlog v pripovednem vzorcu, ne pa za njihove značaje. Pri oblikovanju teh je očiten zlasti premik v višjo lego, osebe so zresnjene, slovesnejše, zlasti naslovni junak je bolj dostojanstven; Goldsmithov humor bi bil v osnovnem tonu Stritarjevega romana kvečjemu disonančen, kadar gre za poglavitne osebe, prihranjen je za kmečko sfero, kakor je bilo v slovenskem romanu že običajno.

(Se bo nadaljevalo)

Martina Orožen

UDK 808.63-01/-09 (497.12 Prekmurje)

Filozofska fakulteta v Ljubljani

VPRAŠANJA PREKMURSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

(ob osrednjeslovenskem in kajkavskem hrvaškem)

Dejstvo je, da je jezik Küzmičevega NZ (Nouvoga Zákona, Halle 1771) izdelan, kultiviran knjižni jezik z normativno relativno ustreznimi, krajevno ne povsem določljivimi, ožje narečnimi morfonološkimi sistemskimi zakonitostmi¹ in širše veljavnimi, v celotni panonski narečni skupini potrjenimi, knjižno uveljavljenimi ter zvrstno-stilistično izoblikovanimi besedotvorno-leksikalnimi zakonitostmi in dokaj enotnim knjižnim panonskim skladenjskim sistemom.² Zvrstna izoblikovanost besedišča, predvsem pa ubeseditev skladenjske jezikovne ravnine nikakor ne moreta biti le neposredni odraz določene žive narečne govorice, katere težišče je v dialogu in se ji je prevajalec NZ (Š. Küzmič) v želji po obojestransko uspešnem, ustnem in pisnem sporazumevanju s »Sloveni« med Rabo in Muro, želel kar najbolj približati. Vendar je bil izbor v narečnih sistemih obstoječega, razpoložljivega besedišča delno vezan tudi na vsebino biblijskega sporočila, ki zahteva svojevrstno »predmetno« terminologijo. Ta je bila v panonskem narečnem prostoru že zdavnaj (s prevzgom krščanstva v 9. stoletju) načrtno izoblikovana, nedvomno v jezik slovenskih Panoncev vključena (npr.: blagoslov, spasitelj, razpeti, sveti se ime tvoje, itd.) in

¹ Ob sodobnih dosežkih slovenske dialektologije, pa tudi novih spoznanjih o nastanku slovenskih knjižnih jezikov tudi na knjižne različice slovenskega jezika ne moremo gledati preveč izolirano. Tradicionalne teze o enotnem narečnem izvoru knjižnega jezika izgubljajo prepričljivost. Tudi slovnični in slovski sistem prekmurskega knjižnega jezika v 18. stoletju v celoti ne ustreza nobenemu od treh različnih govorov (govornih sistemov goriškega, ravnanskega, dolinskega) prekmurskega narečja.

² Prekmursko narečje je le eno od narečij panonske narečne skupine, ki se razteza tudi v današnji hrvaški kajkavski narečni prostor, zajema pa tudi del nekdanje »Štajerske dežele« z goričanskim, preškim in haloškim narečjem. Vse to področje se zlasti v leksiki, besedotvorju ter knjižni skladnji v tipološkem pogledu delno vidno razlikuje od (drugih slovenskih narečnih skupin ter) osrednjeslovenske knjižne tradicije med 16. in 19. stoletjem.

je torej že zgodnji odraz nadnarečne, knjižne tvornosti, vezane na zatrto slovansko bogoslužje v tem prostoru. Prav tako skladnja prevoda le delno potrjuje žive narečne skladenjske vzorce (med temi npr. narečni tip zanikanja: *nej je mene vreden* – me ni vreden), pod vplivom grške predloge, pa tudi drugih »slovenskih« knjižnih zgledov, Küzmič vzdržuje panonskim slovenskim, pa tudi kajkavskim hrvaškim narečjem neznane deležniške konstrukcije (v narečjih so aktivni deležniki na -eč/-oč, -v, -vši, -ši oblikovnopomensko prestrukturirani – so bodisi pridevniki ali prislovi), kakor tudi nekatere govornim narečnim sistemom tuje predložne zveze pa tudi druge skladenjske sheme. Iz navedenih razlogov, ki bi jih s podrobno analizo jezikovnega gradiva zelo lahko utemeljili, nikakor ni sprejemljiv nazor, da je Küzmičev jezik goričansko-ravenski govor prekmurskega narečja, kar se v strokovnih obravnavah preveč poudarja.³

Raziskovanja knjižnega jezika slovenskih protestantov v 16. stoletju, jezika hrvaških glagoljašev (od 13.–16. stol.) ter kajkavske hrvaške knjižne tradicije (v tiskih potrjene od 16. do srede 19. stoletja),⁴ nas vse bolj potrjujejo v prepričanju, da je bila za vse te pisce, oblikovalce različnih pokrajinskih knjižnih različic, značilna zavest o združevalno-sporočevalni vlogi govornenega in pisnega (od 16. stol. dalje tiskanega) bogoslužnega jezika. Obe vrsti jezika so soočali ter na morfonološki ravni kolikor mogoče usklajevali, besedišče ter skladnjo pa so nujno morali »dograjevati«, ker so bili v tem pogledu govorni sistemi za vse potrebe pisnega sporočanja premalo izoblikovani in nezadostni. Povsem neupravičeno podcenjujemo humanistično, teološko in jezikovnoretorično izobrazbo začetnikov slovenskega knjižnega jezika, njihovo razgledanost po dosežkih znanosti (npr. tiskarske, ilustratorske umetnine itd.) in kulture tedanjega časa, kot tudi njihovo zavestno naravnost k slovanski pismenosti, knjižni dediščini in sodobni tvornosti, o čemer nam v uvodih svojih knjig sami poročajo.

Začetniki slovenske središčne knjižne dejavnosti, protestantski pisci 16. stol. (in tudi prekmurski pisci 18. stoletja) vseh svojih odločitev in praktičnih postopkov pri oblikovanju pokrajinskih knjižnih sistemov niso povsem točno in izčrpno opisali. Poudarjali pa so potrebo po splošnejši razumljivosti, živosti, govorljivosti jezika, ki se je uveljavljal v administrativno razmejenih pokrajinah slovenskega jezikovnega prostora. Tako se je npr. P. Trubar odločil za »krajski« jezik (kranjskega narečja ni!) »za dosti riči volo, ner več pag, kir se nom zdi, de ta, tih drugih dežel ludi, tudi mogo zastopiti.«⁵ Vendar S. Krelj v uvodu Postile (1567) razkriva drugačno, širše poznavanje »slovenskega« jezika, opozarja na glagoljaško (ter cirilsko) knjižno tradicijo, ki mu je tudi zgled normiranja novega slovenskega, kranjskega knjižnega jezika. Z »gospod Trubarjevo krajinščino« sooča tudi čistejšo narečno govorico »Dolencev, Istrijanov, Vipavcev«; v zvezi z ustalitvijo slovenske »Orthographie« naglašja, da »moremo . . . alli saj gledati, da se latinski puštabi namesto naših starih slovenskih, koliker je mogoče, v glihi viži postavijo, Inu ta Orthographia derži, katero našiga jezika idioma inu natura potrebuje, nekar kakor oče vsaki v svoji Vasi ali Mesutu imeti.«

³ Na nevzdržnost te teze je dejansko opozarjal tudi A. Vrataša v analizi Jezika »Nouvoga zákona« in Světi evangeliomov. Küzmičev Zbornik, Murska Sobota 1974, 36–54. Tudi V. Novak v jeziku Š. Küzmiča ugotavlja neavtohtone jezikovne pojave (Izbor prekmurskega slovstva Ljubljana 1976, 47–54); v prispevku »Dalmatins Bibelübersetzung und die slovenischen protestantischen Schriftsteller im 18. Jahrhundert« (Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen, III. Band – II. Theil: Abhandlungen. R. Trofenik, München 1976, 87–100) posebej poudarja možnost kultiviranja prekmurskega knjižnega jezika tudi ob prevodu Dalmatina, čeprav je stopnja sistemske ujemanosti jezikovnih pojavov pri obeh avtorjih minimalna (če natanko primerjamo vse jezikovne ravnine, predvsem seveda skladenjsko).

⁴ Glej podrobne razčlembе in prikaz razvoja čakavske in kajkavske knjižne tradicije v delu E. Hercigonje Nad ikonom hrvatske knjige (Rasprave o hrvatskoglagoljskom srednjovekovlju), Zagreb 1983.

⁵ P. Trubar, Ta evangeli sv. Matevža 1555: uvod.

Prav tako se v uvodu Küzmičevega NZ seznanimo s temeljito razgledanostjo prevajalca, ki zavestno oblikuje živi govor svoje širše narečne pokrajine (ne le svojega rojstnega kraja), a se uči tudi ob zgledih bližnjih in daljnjih »Slovenov« (ob hrvaških kajkavskih, kranjskih, celo glagoljaških protestantskih delih in pri Lužiških Srbih!). V zvezi z navedenim menimo, da so bila nekatera dejstva iz uvoda premalo upoštevana. Tako npr. Torkoš v uvodu NZ navaja, da je »Primus Truber Bo'ze rejci vu Aurachi, kak ſze ſzám zové, ſzluga, Nouvi Zákon po *Krajnſkom jeziki z Glagolſzkimi píſzkmi* vö dao. Na drugo leto pa, tou je 1563. Dalmata Antoni, Stevan Iſztriánſzki i Jüri Jurjavics, dájo ſtámpati znouivcs vtom jeziki vednom táli ſtirj Evangyeliſte, v drugom pa Apoſtolov Djánje z Liſztmi i ſz. Ivana Oznanoſztjom vrét v Tibingi z *Glagolſzkimi Czryruliskimi píſzkmi, kak naſi exemplárje ká'zejo*, in 4to. Po eti ide Dalmatina Jüri i czejlo Biblio, tou je, Sztároga i Nouvoga Zákona vſzo píſzmo, obrně na *Stajerſzki jezik* zvelikim, kak právi trüdom ... Sto de tak kráto naſim med Mürom i Rábom prebívajoucsim ſzlóvenom te ſz. Bože knige na ſzvoj jezik ... obracsati?

Že v naslovu je zapisano, da je »Nouvi Zákon ... zdaj oprvics z Grcskoga na *ſztári szlovenszki jezik* obrnyeni.« Kateri je ta »ſztári« slovenski jezik? Kot smo spoznali, mu je Trubarjev *kranjski*, Dalmatinov *štajerski!* Nadalje omenja, da je Dalmatin dal Biblijo natisniti z »*Vlaskimi*, ali ſzi bojdi z *Deacs kimi píſzkmi*.« Tako pa so pisavo latinico (in latinski jezik) imenovali kajkavski (in gradiščanski) hrvaški pisci. Osrednjeslovenski protestanti uporabljajo termin »Bukou/ki« jezik (glej npr. Register v Dalmatinovi Bibliji 1584).

Vse navedene, pa tudi druge pripombe dovolj zgovorno kažejo, da so bili prekmurski protestantski pisci (tako tudi Küzmič) v 18. stoletju, glede na narečno sorodnost (slovenski in hrvaški panonski narečni prostor) in »državljsko« pripadnost (Vogerski Orsag) že vse od srednjega veka, zlasti v obdobju protestantizma v 16., še bolj ob njegovi »knjižni okrepitvi« v Prekmurju (v 18. stoletju), navezani predvsem na kajkavsko oziroma kajkavsko-čakavsko (glagoljaško) knjižno tradicijo, na jezikovne različice, ki so se vzdrževale v mejnem slovensko-hrvaškem, čakavsko-kajkavskem jezikovnem narečnem pasu vse od Trsta in Kopra prek Istre do Bele krajine (važno jezikovno-knjižno kajkavsko-čakavsko združevalno žarišče je bil grad Ozalj pri Metliki). Od tod se je že prevladujoča kajkavska različica širila proti Zagrebu, kjer se je v kajkavskih kulturnih središčih (Zagreb, Varaždin) sistemsko »izčistila« ter nadalje pokrivala Međimurje (Čakovec) in se s čakavizirano realizacijo spet uveljavila med priseljenimi Gradiščanskimi Hrvatí.⁶

V 18. stol. je ta tradicionalni obredni »ſztári szlovenszki jezik« dokončno vzpodbudil tudi prekmurske Slovence – protestante, da so se odločili za knjižno oblikovanje lastnega pokrajinskega, že v ožje krajevne govore razčlenjenega prekmurskega narečja.

Ob prekmurski knjižni tradiciji, ob prevodu Küzmičevega NZ, moramo upoštevati še nekatera dejstva, ki kažejo na zgodnjo zvezo vzhodnega slovenskega narečnega panonskega obrobja s slovenskim središčnim prostorom ter njegovim knjižnim izžarevanjem v 16. stoletju. Nikakor ni brez pomena in samo slučaj, da je J. Mandelc v Ljubljani tiskal *Vramčevo kajkavsko Kroniko* (1578)⁷ ter v Varaždinu, kamor se je moral še pred tiskom Dalmatinove Biblije na hitro umakniti, *Vramčevo Postilo* (1586), Vramec pa je bil štajerski rojak iz Ormoža. Nemogoče je, da se vsaj z Dalmatinom ne bi poznala. Mi pa razmišljamo, od kod Dalmatinu vzhodnoslovensko besedišče v Registru! Vse to potrjuje vzdrževanje živahnih medsebojnih stikov, pogojenih v svetovnonazorski usmerjenosti tedanjih slovenskih izobražencev ter čakavskih in kajkavskih knjižnih ustvarjalcev in somišljeni-

⁶ L. Hadrovic, *Schrifttum und Sprache der burgerländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert*. Wien, Budapest 1974.

⁷ A. Jemrich, *Život i djelo Antuna Vramca, Čakovec 1981*, in razprava Prva knjiga tiskana u Varaždinu na hrvatskom jeziku kajkavske osnovice (1586), *Varaždinski Zbornik 1181–1981*, Varaždin 1983, 349–357.

kov. Le-ti so soočali med seboj jezikovno-narečne pojave (kontaktne sinonime) treh različnih različnih govornega (ali tudi rokopisnega) bogoslužnega jezika (glagoljaško-čakavsko, panonsko-kajkavsko ter osrednjeslovensko-kranjsko), ki so se izoblikovale že v zgodnjem srednjem veku (samostanske šole) ter se ob sovpitvanju razvijajočih se narečij v časovnem razvoju novejšim jezikovnim pojavom zmerno prilagajale. Ob nasilnem izgonu protestantov s središčnega slovenskega prostora v 16. stoletju nujno spet pomislimo na somišljenike v Prekmurju, ki so vsaj nekaterim izgnancem nudili zatočišče,⁸ verjetno tudi rešili kakšno preganjano »krajnsko« knjigo, ki je kasneje v 18. stoletju prekmurkim protestantskim piscem lahko služila kot knjižni vzorec. O tipičnih značilnostih, zakonitostih teh treh jezikovnih knjižnih tradicij v 16. stoletju ni dvoma, zato kljub poskusom ni moglo priti do poenotenja, do knjižne jezikovne sinteze čakavskega, kajkavskega ter osrednjeslovenskega knjižnega sistema. Potrjeno je medsebojno soočanje ter s strani Slovencev upoštevanje izposojenk in dopolnjevanje praznin v izvornem besedišču, ki dokazuje, da so slovenski protestantski pisci s pridom izkoriščali knjižne izkušnje najbližjih sosedov – Hrvatov (pa tudi Čehov; o njihovem črkopisu govori npr. Trubar), ki so imeli v tem času izoblikovana dva knjižna sistema (kajkavskega in čakavskega; vez med njima so bili glagoljaši).

O izoblikovanosti, besedotvorni razvitosti, živosti tega, v 16. stoletju le pokrajinsko, ne pa tudi narodnostno opredeljenega »starega slovenskega jezika«, priča že Register v Dalmatinovi Bibliji, kjer je prav panonsko besedje frekvenčno izjemno močno zastopano. Tako nas preseneča – in ne preseneča – kontinuiteta, leksična ujemanost »slovenskega ali bezjačkega« besedišča v Registru Biblije z besediščem Küzmičevega NZ ter skladenska neujemanost osrednjeslovenske in vzhodnoslovenske knjižne tradicije v 16. oziroma 18. stoletju.

V tem pogledu je zelo zgovorna primerjava pokrajinsko-dialektalne leksike v Dalmatinovem »Registru Nékaterih bešéd, katére Crajn/ki, Coro/hki, Slovén/ki ali Besjázhki, Hervázhki, Dalmatin/ski, I/trian/ki, ali Cra/ki je drugázhi govoré«. Iz sicer skromnega primerjalnega slovarskega gradiva,⁹ ki izčrpneje zajema le nekatere besedne vrste (npr. samostalniki, glagoli) je mogoče izluščiti dovolj zanimivih podatkov o (fonoloških) besedotvornih ter izvornih leksikalnih razvojih v slovenskih narečnih skupinah ter v kajkavskem in čakavskem jezikovnem sosedstvu.

Opozorimo le na nekatere značilnosti. Pod oznako *Crajnski* zasledimo npr. številne nemške popačenke za izvorne slovenske ustreznike, celo sinonimične nize ali drugačne besedotvorne vzorce, navedene pod oznako »*Slovénski ali Bezjački*«. Isto izvorno slovensko besedišče je v 18. stoletju izpričano tudi v Küzmičevem NZ, v delih protestantskih in katoliških prekmurskih (in štajerskih slovenjgoriških ter prleških) pisateljev vse do zatona vzhodnoslovenske knjižne tradicije sredi 19. stoletja, potrjeno pa je celo v naši sodobnosti v Kranjčevem romanu »Strici so mi povedali«.¹⁰

Taka besedotvornoobrazilna raznovrstnost, kot se kaže v besedišču pod omenjeno oznako, svojska pomenska motiviranost besedja, je nujno lahko rezultat dolgotrajne jezikovno-narečne, govorno-pisne kultiviranosti. Ob soočanju osrednjeslovenskega in vzhodnoslovenskega, panonskega besedišča se šele zavemo, kako zelo je zgodnji tujejezični

⁸ Glej o tem začetek tovrstnih raziskav, V. Šiftar, Vloga petanjskega gradu pri širjenju protestantizma, Zbornik Š. Küzmiča, Murska Sobota 1974, 9–35.

⁹ J. Stabej v svoji obravnavi Wörterverzeichnis der Sprachbemerkungen und des Registers in der Biblia Dalmatins 1584 (R. Trofenik, München 1976) navaja 2026 leksičnih enot. Razprava je natisnjena v zborniku Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen.

¹⁰ M. Orožen, Dialektizmi v Kranjčevem romanu »Strici so mi povedali«. Spominski Zbornik M. Boršnikove in A. Slodnjaka SR 31, 1983, št. 4, 375–390.

(nemški, italijanski) vpliv prizadel izvirno slovensko besedišče osrednjih slovenskih narečnih skupin (glej npr. tudi oznako *Coro/hki*). Povzročil je močan izpad izvirnega slovenskega besedja iz slovenskega leksikalnega sistema, s tem izzval občutnejše spremembe in inovacije v besedotvorno-pomenskem sistemu osrednjega slovenskega narečnega prostora ter ga oddaljil od vzhodnoslovenskega. Rezultati različnih razvojnih potekov so dobro vidni že v osrednjem knjižnem jeziku 16., zlasti pa 18. stoletja, ko obstajajo tri knjižne različice slovenskega jezika (osredneslovenska ali kranjska, koroška ter vzhodnoslovenska v dveh različicah: prekmurska, slovenjegoriška oziroma prleška).

Zato nas trajni ozir na vzhodnoslovensko knjižno tradicijo¹¹ v zgodovinskem razvoju osrednjega knjižnega jezika ne preseneča. V 18. stoletju je izpričan pri slovenskih slovaropiscih (Ks. Vorenc 1703-10, P. Hipolit, O. Gutsman, M. Pohlín), ki upoštevajo celo hrvaške kajkavske slovarje ter »hrvaške in ilirske« vire, vse od konca 18. stoletja pa je značilen vpliv Š. Küzmiča na oblikovanje slovenske knjižne norme v 19. stoletju. Prav to vzhodnoslovensko, pa tudi kajkavsko knjižno besedišče je odigralo pomembno vlogo v purističnem obdobju slovenskega knjižnega jezika od konca 18. do srede 19. stoletja, saj so bile stare »popačenke« kranjskega knjižnega jezika večinoma nadomeščene prav s »stariimi« vzhodnoslovenskimi ustrežniki. Proces te izmenjave je nakazan že v Dalmatinovem Registru, o »čistosti« jezika pa je govoril tudi Krelj, ki je bil mnenja, da se v »Kranjinu Korotani govori dopolu nembški«.

Navedena spoznanja o izvorni leksikalni prožnosti, o možnostih izbire vzhodnoslovenskega besedišča, ki je bilo v 16. stoletju tudi v biblijskem sobesedilu bodisi funkcionalno (pomensko) bodisi stilistično izkoriščano, želimo ponazoriti z nekaterimi značilnimi primeri v Registru Biblije 1584.

<i>Crajn/ki</i>	<i>Coró/hki</i>	<i>Slovén/ki ali Besjazhki</i>	<i>Harvazhki, Dalmat. I/trian/ki, Cra/ki</i>
<i>Ajd</i>	–	Pogán	Poganim
<i>Butora</i>	–	Rabot, Breme, Terh	Brime
<i>Erbizh</i>	Erb	Dejdizh, Na/lednik, Name/tnik	–
<i>Keha, Tranzha</i>	–	Tamniza, vusa	usa
<i>Klagovanje</i>	–	Toga, shalo/t, shalovanje, plakanje	–
<i>Brumen</i>	–	Dober, pozhten	dobar
<i>Ferdáman</i>	–	škarjen, pogublen, ob/ujen	o/ujen
<i>Kun/htno</i>	–	Modro, Rasumno, vmételno, hegavo	–
<i>Offerten</i>	–	ohol, gisdav	–
<i>Pozerati</i>	–	potro/hiti	–
<i>Panovati</i>	–	saklinjati	–
<i>Zvibanje</i>	–	dvojenje	itd.

Razlike zasledimo tudi med izvornim slovenskim besediščem središčnega in vzhodnoslovenskega, panonskega narečnega prostora. Nedvomno so posledica zgodnjega oblikovanja različnih pokrajinskih in kasneje še mlajših ožje narečnih, leksikalno-besedotvornih sistemov, o katerih vemo še zelo malo. Pod oznako *Slovenski oli Bezjački* zasledimo za en sam središčni leksem sinonimičen niz s pogosto drugačno besedotvorno izpeljavo. Te zanimive razlike bom ponazorila le z nekaterimi značilnimi primeri.

¹¹ I. Škafar, Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715–1919, SAZU Ljubljana 1978.

<i>Crajn</i> /ki:	<i>Slovén</i> /ki oli <i>BezjaZhki</i> :
Konzhati	pogubiti, isgubiti, satrejtj
Obrupati	oplejniti, rasbyti
Prehiniti	prekanyti, premotyti
Par/ſt	semlja, yloviza
Zhi/lu	Razhun, ſumma
Part	Sa/lon, sa/ſtor
Odre/ſhenik	odkupitel, o/ſloboditel
Po/ſtava	Sakon, obizháj, ſapovid
Prasnik	ſvetek, ſvetezhni dien (!)
Zheuli ali Zhreuli;	ſholini, zipel/hi
Erdézhe	zherlénu
Drob	vtroba
Drushina	obitel
Po/ſebi	Suo/ſeb
Prasen	Prasden
Vprizho	Nasózhi
Vshe	vre, jur
Djal	Rekel, govóril itd.

Če zdaj preskočimo 17. stoletje, ki nam ne nudi možnosti za konkretne primerjave istih besedil, ter ob koncu 18. stoletja ponovno preverimo leksikalnopomenske, besedotvorne, pa tudi skladenjske značilnosti Japljevega središnoslovenskega in Küzmičevega vzhodnoslovenskega knjižnega jezika (primerjava Küzmičevega NZ iz leta 1771 ter Japljevega NT iz leta 1784), se ponovno potrdijo zakonitosti, ki so bile zapažene v Registru ter besedilu Dalmatinove Biblije. Opazni so sicer »premiki« v gramatično-leksikalnem sistemu osrednjega knjižnega jezika, ki jih je pospešil časovni razvoj; neglede na te »novosti« pa Japelj v svoj prevod načrtno uvaja izvorno slovensko besedišče. Tradicionalni knjižni besedni fond dopolnjuje s knjižnimi izpeljankami ter z besedjem drugačnega narečnega izvora (predvsem gorenskega); posledica tega je, da izginjajo nekateri tipični dolenski dialektizmi (npr. Kulla – voz; Serd – jeza; biti – tepsti itd.), kljub temu seveda dvojnost leksike (osrednja – panonska) v sobesedilu obeh prevodov izstopa, ostaja dejstvo. Opozorim naj le na primere z ustreznimi »kontaktnimi sinonimi«, ki pri omenjenih avtorjih v istem sobesedilu kažejo na širše pokrajinsko pripadnost, narečno ustaljenost dane besede ali besedotvorne izpeljanke. Sobesedilo zaradi obsežnosti gradiva tokrat pri obeh piscih izpuščam; opozarjam le na tipološke leksikalne razlike, ki bodo ob drugi priložnosti ustrezno opisane in razložene. V sodobni slovenski knjižni jezik se jih je vključilo malo. Gre npr. za naslednje knjižne in knjižno narečne kontaktne sinonime, ki poleg občnih imen zajemajo tudi različna krstna imena. Panonizmi te vrste ostajajo v sodobnosti večinoma narečni fond.¹²

Japelj	Küzmič	Japelj	Küzmič
Ioanes	Ivan	Po/ſtava	Pravda
Andrej	András	luzh	ſzvetloſt
Ajd, nevernik	pogan	plazhilu	najem

¹² Dialektalno živost besedišča prekmurskega narečja bo vsaj delno mogoče preverjati s prekmurskim knjižnim besediščem ob pomoči Slovarja beltinskega prekmurskega govora, ki ga je na podlagi narečne zbirke besedja F. Novaka dopolnil in uredil V. Novak (Pomurska založba 1985). Rabil bo tudi kot podlaga za ugotavljanje razlikovalnega besedja (besednega inventarja) v drugih slovenskih narečnih skupinah.

hudizh	vrag	tamma	kmicza
deshéla, semla	dr'zela	milo/t	miloszcsa
Gorra	brejg	ludje	lüd/tvo
mresha	vlak	Sodnik	sodecz
šterd	med	kr/tnik	kr/titel
otrozi	deca	denar, slatnik	zükavec
rod	narod, pokolenje	hlapiz	szluga
Supernik	protivnik	Prerok	Prorok
Vinograd	gorice	škasiti	šzkvariti
šo lazхни	gladüjejo	pu/til	nihajl itd.

Summary

QUESTIONS CONCERNING THE STANDARD SPEECH OF PREKMURJE

The author favours the use of the term 'eastern Slovene standard speech', which can be justified with reference to those Prekmurje dialectal phenomena that occur on different language levels (phonological, morphological, formative-lexical and inflectional) in 18th century Prekmurje texts. The following facts have been established by an analysis of the language material:

1. The morpho-phonological system is mainly based on a narrow dialectal area (the Goričansko-Ravensko speech of the Prekmurje dialect), but it is also possible to detect non-aboriginal phenomena in phonology (such as in the ritual terms *sluga*, *dika*, etc.).
2. Ritual terminology suggests an older tradition of rites in the entire dialectal region of Pannonia (i. e. the Slovene and the Kajkavsko areas), whereas new lexical forms suggest an inadequate vocabulary in the dialectal lexical system.
3. The inflectional features of eastern Slovene standard speech, (e. g. participial constructions, the Se-Passive, agreement, as well as some inflectional cognates), on account of their common Greek origin show a higher degree of agreement with the Kajkavsko than with the central Slovene inflectional system.
4. The process of standardizing the language phenomena of eastern Slovene standard speech has been based on the contrast between the norms of standard speech in the Hungarian-Croatian cultural area (the Kajkavsko and Čakavsko) and the central Slovene Carniolian standard speech in the then Austrian cultural area.
5. The lexical originality and rich formative character of the Pannonian contact synonyms are evident and have been duly noted in the translation of Dalmatin's Bible (Register); these features make sense only when taken in the light of a certain 'higher' form of the language which does not appear as a fully developed standard system until mid 18th century. They also show how different it is from the central Slovene system.
6. From this time on, Carniolian standard speech develops along lexical and inflectional lines that follow the aboriginal, more archaic, language phenomena of eastern Slovene standard speech, which itself, after the evolution of central Slovene standard speech into its modern form at the beginning of the 20th century, becomes subject to the influence of that system.

Iz raziskav slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva

SLOVENSKA TABORIŠČNA POEZIJA

Pričujoči prispevek je morda smotrno začeti z mislijo iz članka Med ugovori in odgovori slovenskega literarnega zgodovinarja Viktorja Smoleja, ki se je vrsto let intenzivno ukvarjal s slovenskim slovstvenim ustvarjanjem med narodnoosvobodilno vojno: »Delo kulturnih delavcev v zaporih in internacijskih taboriščih zahteva svoje ločeno upeštevane v podobi slovenskega narodnega upora.«¹ Ta zahteva gotovo ni brez zveze z dejstvom, da so avtorji, ki so ustvarjali v zaporih in taboriščih v Smolejevem obsežnem in za svoj čas zelo izčrpnem pregledu *Slovstvo v letih vojne*² predstavljeni zelo skromno in obrobno. Med pesniki taboriščniki se njegova pozornost ustavi samo pri Igu Grudnu in Cenetu Vipotniku, zelo na kratko še pri dveh pesnicah Mileni Mohorič in Erni Muser. Številčna neznanost je delno posledica tega, da je bila taboriščna poezija že med vojno razmeroma neznan slovenski javnosti. Ni je namreč posredoval ilegalni partizanski tisk kakor v aktivizem in mobilizacijo naravnano frontno in zaledno pesništvo, saj se njeni avtorji tudi niso neposredno udeleževali narodnoosvobodilnega boja kot borci ali kulturniki v partizanskih enotah. Ni se tiskala v izborih in kot pesništvo namenjeno branju tudi ne v pesmaricah, še manj seveda v avtorskih zbirkah, izdanih med vojno. Za njo so bile tako rekoč zabrisane sledi tudi po vojni, ko je bilo pesniško gradivo drugega izvora kot dokument preneseno v javne arhive in muzeje. Šele obsežno terensko raziskovanje, ki je zajelo tudi privatne vire, je pokazalo, da je vse, kar je bilo do leta 1971 dostopno literarnemu zgodovinarju, le vrh ledene gore ali drugače rečeno, da se niti po obsežnosti niti po kvaliteti ne sklada s predstavo, ki smo jo o tej pesniški produkciji imeli doslej. V ponazorilo povedanega en sam podatek iz kartoteke avtorjev, ki se skupaj z zbranimi pesniškimi besedili hrani na katedri za slovensko književnost Filozofske fakultete: v različnih italijanskih in nemških taboriščih je med vojno ustvarjalo več kot 70 danes po imenu znanih avtorjev. Tudi če ta krog zožimo samo na izobražence ali »kulturne delavce« – med njimi je bilo največ učiteljev in profesorjev – nam ostane še skoraj polovica, nad 30 avtorjev, ki so v taborišču napisali za več zbirk in za debelo antologijo pesmi.

Vzrok za zamolk taboriščne poezije sodi v razred pojavov iz območja sociologije literature, natančneje, organizacije kanalov in sredstev, ki so v nekem času in zgodovinskem kontekstu na voljo posredovanju literarnih sporočil in stiku med avtorjem in bralcem. Taboriščna poezija je namreč nastajala in funkcionirala v specifičnih okoliščinah za avtorja in bralca: za avtorja je bil to položaj izločenosti in odmaknjenosti od zgodovinskega dogajanja v domovini, njegovo pričanje o najhujših oblikah fizičnega in psihičnega razčlovečanja v taboriščih je bilo samo po sebi smrtno tvegano početje, ki ga je moral opravljati skrivaj. (Drastičen je primer učiteljice Marije Grzinčič v taborišču Grüneberg, ki je pisala pesmi med delom v tovarni municije s svinčnikom v praznem naboju in jo je po razkritju čakala smrtna kazen, pred katero jo je rešila le splošna zmeda ob bližajočem se koncu vojne.)³ Nadalje so se besedila v vezani besedi brala in v prepisih krožila v razmeroma ozkem krogu sonarodnjakov, včasih v prevodu v malo širšem krogu sotrpinov, ki so bili zelo nee-

* Prebrano na slavističnem zborovanju v Novi Gorici 4. oktobra 1985.

¹ JiS, 1984/85, str. 52.

² Zgodovina slovenskega slovstva VII, SM 1971.

³ Podatek je iz diplomske naloge Cvetke Tropenauer, str. 18, posredovala ga je Marija Grzinčič.

nakomerno posvečeni v literaturo.⁴ Niso pa tudi redki primeri čiste avtokomunikacije brez vsake misli na objavo. Ker je to na določen način vgrajeno v samo strukturo taboriščnih pesmi, je Smolejeva misel o ločenem upoštevanju ustvarjanja kulturnih delavcev v taboriških docela umestna. Hkrati pa te ločenosti ne gre jemati pretogo, saj je znotraj obsežnega korpusa slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva taboriščno pesništvo podmnožica, ki s poetološkimi značilnostmi celote vendarle kaže več ujemanja kakor razlik. Pričujoči prispevek skuša spraviti v razvid tiste literarne ravnine, kjer se najbolj izražajo razlike in podobnosti med frontnim, zalednim in taboriščnim pesništvom.

Prva ravnina zadeva izbor, količino in stopnjo pesniške predelave zunajliterarne resničnosti oziroma konteksta. Ni naključje, da je sodobna literarna veda prav v zvezi s taboriščno, jetniško in poezijo geta predpostavila estetsko delovanje fakta, ki svoje šokantno učinkovanje, sprožanje etične in emocionalne katarze, opravlja tudi, kadar reducira postopke jezikovne stilizacije, značilne za literarne kode. Čim bolj eksistenčno uničujoča je resničnost taborišča, čim večji so psihični in fizični pritiski ter zavest o bližini izničenja, večji postaja pomenski naboj reference na resničnost v neposredni, konkretni ubeseditvi. Naj iz množice besedil na temo trpljenja taboriščnikov – osrednjo in količinsko najmočnejše zastopano temo te poezije – navedem le nekaj odlomkov, ki nazorno kažejo, kako iz enostavnega opisa neke situacije ali dogodka raste informativna in estetska moč besedila:

Franc Dermastja, *DELO*, nemško taborišče v Alzaciji St. Marie-aux-Mines, 1944

*Vso noč smo delali,
zjutraj mrlič
smo izgledali.
Na nas mesa ne kože ni,
hodijo le še kosti,
na vseh teh kosteh
cebra visi.
Vso noč smo delali,
jedli pa nič. (. . .)⁵*

Lojze Šonc, *TRANSPORT*, italijansko taborišče Monigo, 1942

*Zatobil prvi je avtomobil!
Kriki: Transport, transport . . .
Šestnajst avtomobilov . . .
Iz Gonarsa . . .*

*Vsi stojimo
nemo ob bodeči žici,
vsi strmimo
v te postave.*

*Nenaden krik
otrok, deklet
in žen priletnih . . .
Glej, človek,
kako tujec maha
s puškinim kopitom naokrog!*

⁴ Več o organiziranem kulturnem življenju v taboriških in prevajanju v članku Emila Cesarja, Književnost NOB in njeni stiki s tujino, Borec, 1973, s. 491-6, 567-570, 617-628, 669-675, 1974, s. 50-54, 103-110, 167-171.

⁵ Iz gradiva Katjuše Kopač-Šorli.

*Tam v bežeči gneči
zaječi in zvme se otrok!⁶*

Jožica Veble, *PEPEL IN KRI*, Auschwitz, 1943–1945

*Kri, kri, kri. Pepel in kri.
Nebo rdeče žari,
rdeč plamen iz dimnika rdi,
v nebo žari,
žari, rdi od človeške krvi.
Na polju človeški pepel še topel leži.
Leži? Ne! Veter šumi,
človeški pepel po zraku beži,
beži tja v daljno poljsko ravan. (...)⁷*

S pragmatičnega stališča, s stališča današnjega sprejemnika taboriščne poezije se v estetikó fakta uvrščajo ne le izbor dokumentarnih elementov v samem besedilu, ampak tudi biografski podatki o avtorju, o okoliščinah, kraju nastanka in o usodi besedila. (Tako so z obstretom smrti, ki ga ni mogoče odmisлити, zaznamovane štiri pesmi koroške kmetice Katarine Miklav, nastale tri dni pred njeno smrtjo v »bolnišnici« koncentracijskega taborišča, ki jih je skrite v žimnici do konca vojne hranila njena rojakinja Angela Piskernik.)⁸ Recepcijo taboriščne pesmi danes vodi navsezadnje tudi vizualno posredovana materialna plat zapisa: drugače kot tiskano zbirko začnemo brati na roko sešit zvezek pesmi iz nemških tovarniških obrazcev Katje Špurove ali Erne Muserjeve; v skrbno izvezene zametne platnice vpete kartonske liste in kaligrafske zapise Teje Lušin iz taborišča pri orožarni v Wurznu na Saksonskem; rokopise z Raba, Gonarsa, Moniga, ki jih je Manko Golar prenašal mimo vseh taboriščnih straž v kovčku z dvojnim dnom, in prepise njegovih besedil na ovojni papir, v katerega so taboriščniki dobivali zavit sladkor.

Vse povedano je mogoče strniti v ugotovitev, da se recepcija taboriščne poezije danes dogaja v specifičnem komunikacijskem položaju, ko besedilo estetsko deluje tudi s svojimi zunajliterarnimi dimenzijami.

Naslednjo razlikovalno potezo lahko izpeljemo iz odnosa med tematiko trpljenja, ki smo nanjo opozorili v zvezi z zajetjem resničnosti, in tematiko boja, upora in kljubovanja. Realne možnosti boja z orožjem v taboriščih ni bilo. Upiranje se je omejilo na fizično in duhovno preživetje posameznika, na ohranjanje njegovih kulturnih in človeških razsežnosti sredi najbolj pošastne uničevalne mašinerije fašizma. Boj je bilo ohranjanje človeškega dostojanstva v poživljenem svetu, boj je bilo nemo vztrajanje, zavedanje, pričanje in spominjanje in končno je bil izredno tvegan boj sam pesniški akt. V primerjavi s partizanskim in zalednim pesništvo v domovini, za katerega je boj kolektiva poudarjena, če ne že kar osrednja tema, se tu pojavlja sporadično in obrobno ter se (simptomatično) okrepi v pesmih, ki so nastale tik pred kapitulacijo Italije oziroma l. 1945 z zavezniškim prodiranjem v središče nemškega rajha. Zato je taboriščno pesništvo v celoti neprimerno manj programsko in agitacijsko retorično, idejno pa se ne osredinja samo na apologijo kolektivizma in heroizma. Z njim nas nagovarja človek v svoji enkratnosti, krhkosti in ranljivosti, ne pa človek v svoji zamenljivi družbenofunkcionalni razsežnosti. Na besedilni ravni to pomeni prodor subjektivizma, ki se kaže v veliki emocionalni raznovrstnosti in intenziteti ter večji koncentraciji ekspresivnih izrazil. Legitimni subjekt pesniškega govora ni samo in predvsem kolektivni prvoosebni mi, ki sam po sebi že kaže v poenotenje

⁶ Iz gradiva Ksenje Ferluga.

⁷ Gradivo iz diplomske naloge Zdenke Klep.

⁸ Angela Piskernik: Zapiski iz Ravensbrücka. Koroška v borbi, Celovec 1951, 204.

in tipizacijo, temveč tudi prvoosebni, imanentno lirski izpovedovalni subjekt jaz. V ozadju je sporočilo, da z vsakim padlim posameznikom pade Človek in da bo z vsakim preživelim posameznikom preživelo Človeštvo.

Erna Muser, *ZUNAJ JE SONCE. KAJ SILNEMU ŽIČNE OVIRE?* Neubrandenburg, 1944

(...) *Krste izpraznjene čakajo bele in bedne.
koliko trupel že naših so v tuja ta polja zvozile?
Sestre, katero od nas boste jutri morda položile
golo na golo? – Ne, nočem, tu nočem umreti.*

*Sleherno vlakno v telesu se smrti, razpadu upira, vpije po zdravju, življenju,
po zemlji in svetlu (...)*⁹

Marija Grzinčič, *KAZEN*, Grüneberg, 1944

(...) *Premaga me slabost,
da črno vidim le temò.*

*Ko pa predramim se,
je v meni bolj ko prej svetlo.
Ne, niso vredne svinje,
da gledale bi moje ustne sinje,
preumazani so zame.
Vzdržati hočem do teme. (...)*¹⁰

Tematska sklopa trpljenje in upor notranje povezuje tema upanja. Upanje je podlaga kljubovanju in rešitev pred absurdom. Za upanje v celotni poetiki narodnoosvobodilnega pesništva dr. Boris Paternu ugotavlja naslednje: »Upanje je med njimi najbolj temeljna in najbolj določujoča tema, pa naj bo neposredno izražena ali ne.«¹¹ Ta trditev z določenim pridržkom velja tudi za taboriščno poezijo. Vzročno-posledično in ontološko razsežnost v tematski triadi trpljenje – upanje – boj je tu treba omejiti z naslednjim pogojem: upanje se kot temeljno določilo pojavlja predvsem v tistih besedilih, ki posameznikovo usodo vgrajujejo v nadosebno instanco, v upora sposobni kolektiv. Med taboriščnimi besedili pa je nenavadno dosti takih, v katerih naletimo na osamljenega posameznika ali trpno množico, ki se lomi v malodušje, resignacijo in obup. Ta se pojavlja bodisi eksplicitno:

Cene Vipotnik, *ŽENA PIŠE*, Padova 1942

(...) *Ko spet me, samo, težka noč oklepa
in, naju lačna, vame sveti rjuha,
se vdanost zlomi in skoz rano bruha
obupa, sle, praznine strašna reka.*¹²

bodisi implicitno kot ukinitvev prihodnosti, ekvivalentne smrti:

Katja Špur, *MRTVI ČAS*, Barth, 1944

(...) *Čakaš, sestra, da v tolažbo
ti povem besedo.*

⁹ Besedilo iz gradiva Cvetke Tropenauer.

¹⁰ Iz gradiva diplomske naloga Cvetke Tropenauer.

¹¹ Boris Paternu, *Poetika slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945*, SR XXV/1978, kongresna št., 181.

¹² Cene Vipotnik, *Drevo na samem*, 1956, 50–51.

*Glej, kako tam v vetru
gole veje drgetajo,
na ravnini opusteli
glej, življenje je umrlo.*¹³

Lokiga trpljenja in upanja prodira tudi na kompozicijsko ravnino besedila. Kompozicija taboriščnih pesmi je antinomično bipolarna: v deskriptivni ali narativni okvir s tipičnimi realijami taborišča v neprijazni tuji pokrajini je zajeta njej nasprotna idilična in harmo- nična podoba. To ni le spominska, marveč izsanjana, hrepenenjska podoba doma, domo- vine, domačih in je v besedilu praviloma mesto največje kultiviranosti in lepote. Navadno se na eno stran antitetičnega razmerja razvrščajo »tukaj«, »zdaj«, »znotraj«, »tujina«, »ta- borišče«, na drugo pa »tam«, »daleč«, »nekoč«, »zunaj«, »domovina« in »prostost«. Tej an- titezi je mogoče slediti od simbolov pomlad-zima, sonce-mrak, oblak, dan-noč, prek epi- tetov pa vse do rime, ki povezuje semantično nasprotno pojme trpljenje-hrepenenje, tr- pljenje-vstajenje, domovina-tujina, žice-ptice, oblak-straže korak in obsežnejše čustve- no-razpoloženske in dogajalne antitetične paralelizme:

Anica Kos, RAVENSBRÜCK, Ravensbrück, 1944

*(...) Pomlad je zdaj doma. Bezeg diši.
Gozd je zelen, zelene so planine.
Tu ni pomladi, so le bolečine in solze.
Pustinja dolgočasna do obzorja se razteza.
Le tu in tam so griči,
mrki kot špijoni in biriči.
Do smrdljivih, umazanih barak
sta kot pošasti molili v zrak
dve suhi smreki svoje gole veje.(...)»¹⁴*

Manko Golar, BLODIM PO TEMI, Monigo, 1942

*Blodim po temi. Tipljem temino,
ki mi polzi skozi vlažne dlani.
Tipljem jo s prsti, tipljem z dlanjo jo,
božam jo z upom spečega sonca,
zarje in klasja, zrelih in sladkih pšenic.*¹⁵

V taki sintagmاتيki postaneta še posebej povedna količinsko razmerje med pozitivno in negativno ocenjenimi elementi in njihova razporeditev. Ker je bolj običajno in zato ne- zaznamovano ravnovesje, se kot izjemna kažejo besedila Katje Špurove, ki turobni zim- ski severnonemški pokrajini z mrzlim vetrom in dežjem ne postavi nič njej nasprotnega, ali tista besedila Manka Golarja in Marije Grzinčič, ki skozi celoto vztrajajo v živobarvni, čutnoomamni polepoteni naravi. Nepričakovana in zaznamovana je tudi sprememba vrstnega reda, ki referenco na taborišče s temo trpljenja in smrti postavlja v sklep in ne v uvod pesmi, kar je v besedilih z značilno pomensko koncentracijo na koncu označe- valec brezupa ali resignacije. Urejeni in uravnoteženi kompozicijski tloris zanesljivo vodi racionalno in čustveno orientacijo naslovnika, hkrati pa besedilo parabolično organizira v shemo: izgon iz raja domovine – v pekel taborišča – s hrepenenjem po vrnitvi v raj.

Za celotno pesništvo iz časa narodnoosvobodilne vojne velja, da v mnogo večji meri kot na idealnega računa na aktualnega sprejemnika. V taboriščni poeziji so to sotrpini v istih

¹³ Iz gradiva, ki ga je zbrala Cvetka Tropenauer.

¹⁴ Besedilo iz gradiva diplomske naloge Cvetke Tropenauer.

¹⁵ Iz gradiva diplomske naloge Zdenke Klep.

okoliščinah, ki so jim tudi namenjeni številni prigodniški verzificirani nagovori, predvsem pa tisti, na katere je subjekt lirске izpovedi čustveno navezan, a od njih nasilno ločen. Zelo obsežna je skupina nagovornih, epistolarnih besedil, oblikovanih v skladu z logiko namišljenega dialoga. Z invencijo osebnega notranjega naslovnika je odprta možnost, da se poleg pričevanja in izpovedovanja osebne eksistenčne stiske okrepi reševanje pred represijo z vživljanjem v svet varnosti, ljubezni in miru. V tej zvezi so še posebej dragoceni »pesniški pogovori« z otrokom, ki so jih v taborišču pisali Martina Dernovšek, Teja Lušin in Igo Gruden. Najbolj radikalen in izjemen pa je primer Manka Golarja, ki ogroženost premaguje z ustvarjanjem sproščene, igrivo razposajene otroške lirike, in to v taborišču na Rabu, kjer je bil nenehno priča trpljenja, stradanja in umiranja nemočnih otrok.

Splošna komunikativna naravnost, ki jo razbiramo na ravni žanra, tudi ni brez posledic za izbiro literarnih postopkov in sredstev, ki pesniška sporočila iz taborišč razlikujejo od nepesniških. Značilno je oblikovanje v skladenjsko sklenjenih, enako dolgih zlogovno-naglasnih verzih. Redko zasledimo odstopa v svobodnejšo, ritmično bolj razgibano obliko, kakor da bi bil v ozadju strah, da bo s tem pesem razpadla v nepesem. Zapletena skladenjska figurativnost in medverzni přestopi v liriki Ceneta Vipotnika ali neenakomerno dolgi naglasni verzi Katje Špurove, Bojana Ajdiča, Dušana Ludvika, Franca Dermastje in Lojza Šonca so v tem le dragocena izjema. Isti avtorji so prav tako izjemni v gradnji svobodnih glede števila verzov nepredvidljivo dolgih kitic. Samo tu smemo govoriti o »minus postopku«, o zavestnem opuščanju verznokitičnega oblikovalnega kanona. Izohronost in izomorfnost verza in kitice, zaporedno ali navzkrižno parno rima je namreč poetološka zakonitost celotnega narodnoosvobodilnega pesništva – jezikovni izraz torej, ki se hoče že na prvi pogled kar najbolj razlikovati od nepesniškega. Na drugi strani pa niso nič bolj pogosti primeri formalnega artizma na ravni verza, kakršen je daktilski heksameter ali pentameter Erne Muserjeve, v primerjavi s prevladujočim jambskim in trohejskim verzom ali klasična oblika soneta, ki so jo v taboriščih pisali Lojze Krakar, Cene Vipotnik, Dušan Ludvik, Mile Klopčič in Smiljan Samec. Ob tem ni nepomembno dejstvo, da soneti pri avtorjih, ki so sicer pisali tudi drugače oblikovane pesmi, zajemajo taboriščno resničnost z večje distance ter bolj pojmovno in racionalno.

Zelo podobno sliko, redukcijo visokega oblikovalnega artizma in odrekanje osebnemu slogu, kaže pregled zvočne figuralike. Fonemske kombinacije, ki se ponavljajo v metaforičnem simbolu, onomatopoejskem glagolu, okrasnem pridevku in tujejezičnih nemških prvinah – kakofonična evfonija, ki se je povzpela na raven znaka in bi bila vredna samega Župančiča – je kot nenaključni izraz vidna le pri Katji Špurovi:

NA APELU, Barth, 1944

*In der Reihe bleiben!
Mensch! ... du blödes Fleisch! ...*

*Šestnajsturni delavnik za nami,
črne vrane spačeni obraz pred nami.
Strafe stehen? ... Da, zašto? Zakaj? Za co!
Skozi vrste mračno gre vprašanje.*

*Črna vrana v črni pelerini
vrste bedne obletava,*

*v noč razlega krakanje se besno:
Drei Uhr Strafe stehen!
Heute werdet ihr noch was erleben!*

*...
Sever do kosti nas biča,
mračni jezdec nad nami
z vetrom dirjajo oblaki.
V noč razlega se med bloki
krakanje zlovešče: Straaf! ... Straaf! ...¹⁶*

¹⁶ Iz gradiva, ki ga je zbrala Cvetka Tropenauer.

Večja produktivnost simbolistične poetike je sicer opazna tudi v izbiri in distribuciji tropov. Med njimi ima prav simbol zelo vidno mesto, vendar spet s pridržkom – čistega avtorskega simbola v taboriščni liriki ne bomo našli. Osebna in enkratna človeška skušnja se namreč transponira v nadčasno in občeveljavno s simboli, ki jih pozna že ljudsko, romantično in pesništvo moderne. Njihovim arhetipskim pomenskim plastem novi konteksti le dodajajo aktualne poudarke. In končno gre tudi v pomenskih prenosih tipa metafora in metonimija za težnjo po oblikovanju lahko prepoznavnega, na mimesisu temelječega pesniškega sveta. Metafore namreč le v liriki Ceneta Vipotnika, Katje Špurove in Manka Golarja posežejo po nealegoričnih in nesistemskih kombinacijah.

Na ozadju tradicije simbolizma in ekspresionizma se potemtakem obravnavano pesništvo kaže kot izrazito revno, z na gosto posejanimi klišeji in literarnimi stereotipi, z vidno težnjo v posplošitev in shematizacijo. Še bolj preprosto je videti po izkušnji povojnega modernizma, ki je vgrajen v našo današnjo zavest in zavedanje literature in poezije. Našo percepcijo nehoti vodi vmesni položaj estetike istovetnosti med dvema sistemoma estetike kontrasta. In vendar kaže za Tolstojem in Jurijem Lotmanom, ki je hoté neoriginalna umetniška dela pokril s terminom »estetika istovetnosti«, ponoviti: »Estetsko in etično sta dva kraka enega samega vzvoda: kolikor daljša in težja postaja ena stran, toliko krajša in lažja je druga. Brž ko človek izgubi smisel za moralno, postane nenavadno občutljiv za estetsko«. ¹⁷ In seveda narobe. Ali je bila izbira drugačne estetike na račun etike v taborišču ali na fronti sploh možna? In še nekaj, imaginativno in domišljijsko razkošje, čutna in čustvena sofisticiranost, jezikovna igra in eksperiment, ki tej poeziji tako zelo manjkajo, se lahko razmahnejo šele v situaciji odprtih eksistenčnih možnosti, ki razpre funkcionalno vezanost literature.

Summary

SLOVENE POETRY FROM CONCENTRATION CAMPS

The investigation of slovene poetry written in jails and concentration war camps has been rather neglected within literary history, dealing with the production during the national liberation war (1941–1945). This fact is inadmissible, in view of quality and number of poems and authors. Numerous converging points in themes, composition and style with the rest of war poetry, on the other hand, do not justify its separate consideration. Characteristic features of this poetry are its stressed reference to the actual reality of camps, then a modified interrelation among the three basic war poetry themes: increase of suffering, reduction of struggle to perseverance and cultural human survival, hope outweighed by resignation. The relative freedom from utilitarian function – mobilization program – corresponds with greater proportion of subjectivism and expression of emotions (voiced by a singular first lyric person). In antithetic composition the quantity and arrangement of oppositely valued elements, within classes »homeland« vs. »abroad«, are of great importance for the meaning of text. Prosodic and strophic organisation, euphony and figurative speech tend towards reduction of highly artistic or bold free forms, yet not at the expense of marked formal cultivation of message into poetic text. Lotman's term »aesthetics of identity« appropriately covers the essential characteristics of war camps poetry which consciously renounces language experiment and creation of poetic worlds beyond mimesis.

¹⁷ Jurij Lotman: Predavanja iz strukturalne poetike, Sarajevo, 1970, 232.

PROFESOR DR. TINE LOGAR – SEDEMDESETLETNIK

V kratkem obhaja zaslužni profesor za zgodovinsko slovnico in dialektologijo slovenskega jezika, akademik dr. Tine Logar, svež in poln delovne vneme svoj sedemdeseti življenjski jubilej. Tisti, ki ga dolga leta poznamo in z njim sodelujemo, njegovih let ne čutimo. Kljub njegovi upokojitvi leta 1978 se pri Katedri za zgodovinsko slovnico in dialektologijo slovenskega jezika na Oddelku za slovanske jezike in književnosti ni nič spremenilo. Predavanja iz dialektologije, mentorsko delo s študenti in magistranti, vse nemoteno poteka in se razvija naprej. Vendar nas objektivna dejstva v podobi neizogibnih abstraktnih znakov – letnic in obletnic, ki zaznamujejo nekatere odločilne trenutke in usodne preokrete na njegovi »zunanji« življenjski poti, silijo, da se s to resnico, čeprav neradi, sprizajzimo. Na kratko si ob tej svečani priložnosti osvežimo njegove glavne življenjske podatke:

Akademik prof. dr. Valentin Logar se je rodil 11. februarja 1916 v Horjulu. Po končani klasični gimnaziji je študiral slavistiko na Filozofski fakulteti v Ljubljani, kjer je diplomiral leta 1940. Naslednje leto (1941) je pri prof. F. Ramovšu promoviral z disertacijo iz slovenske dialektologije (Horjulski govor), nakar je bil po krajši vključitvi v pedagoško delo (1940–41) do konca druge svetovne vojne brez službe. Vključil se je v delo OF, bil februarja 1942 aretiran, zaprt in interniran v Italiji. Po kapitulaciji Italije (1943) je do konca vojne v vojski opravljal važne kulturno-prosvetne dejavnosti (med drugimi urejal časopis Domovina), po osvoboditvi do leta 1947 pa odgovorne funkcije v prosvetni dejavnosti.

Zlasti mlajši rod slavistov, naš znanstveni naraščaj, naj se ustavi ob teh suhoparno narezanih podatkih in premisli, kaj pomeni dati najlepša leta svojega življenja vojni. Razposajeni razred, delovni kabinet z vablivo strokovno literaturo zamenjati z zaporom, namesto z vprašalnico hoditi po terenu s puško, prezebat, stradati, gledati trpljenje sočloveka in se vsak dan znova soočati s smrtjo ...

Taka je bila »specializacija« medvojne generacije obetajočih slavistov in drugih zavednih slovenskih intelektualcev. Kdor jo je preživel, ga je zaznamovala s posebno vsebino, z razumevajočo človeško, tovariško toplino, s pretresljivimi izkušnjami in spoznanji o svetlih in temnih straneh knjige življenja Slovencev. In vzela je tistih, za strokovni razvoj tako pomembnih, nepovratnih sedem let!

Tako so bile profesorju Logarju po daljši prekinitvi slavističnega študija, sveže zastavljene znanstvenoraziskovalnega dela in pedagoške dejavnosti šele z letom 1947 ponovno dane možnosti za vključitev v slovenistično jezikoslovno raziskovalno delo. Kot znanstveni aspirant Slovenske akademije znanosti in umetnosti se je pod vodstvom predsednika SAZU F. Ramovša povsem posvetil načrtnemu dialektološkemu raziskovanju slovenskega jezikovnega ozemlja za Slovenski lingvistični atlas (SLA) doma in v zamejstvu. Sam je zapisal ter v kratkih strokovnih sintezah (Arhiv Dialektološke sekcije SAZU) zajel prek 200 krajev iz mreže za SLA. Slovensko zemljo je v tedanjih neavtomobilskih časih prehodil podolgem in počez, spoznaval našega človeka in z navdušenjem zapisoval v vsakem kraju drugačno govorico. Mimogrede mu je uspelo vzpostaviti tvoren dialog z informatorji, jih pritegniti v jezikovno opazovanje in razmišljanje, kar se ne posreči vsakomur. Od leta 1958 je na Filozofski fakulteti vodil Katedro za zgodovinsko slovnico in dialektologijo slovenskega jezika; do leta 1962 kot docent, nato kot izredni profesor, od 1967 do upokojitve leta 1978 pa je bil redni profesor za imenovani predmet. Vse odtelej spričo kadrovske stiske honorarno predava slovensko dialektologijo ter kot mentor svoje

bogate raziskovalne izkušnje o slovenskem jeziku posreduje diplomantom in magistrantom.

Ob rednih pedagoških obveznostih na Filozofski fakulteti je spoštovani jubilarant še vse do leta 1962 načeloval Dialektološki sekciji SAZU, vodil njeno delo ter sprejel novo zahtevno mednarodno obveznost. Vključil se je v organizacijsko in terensko raziskovalno delo za Slovanski lingvistični atlas (OLA).

Obveznosti pri tem mednarodnem, za Slovence in slovenistično jezikoslovje izredno pomembnem projektu aktivno opravlja še danes. Slovenska akademija znanosti in umetnosti ga je leta 1972 v znak priznanja za njegovo dolgoletno, vestno opravljanje znanstvenoraziskovalnega dela ter organizacijskih dejavnosti imenovala za dopisnega člana, od leta 1981 pa je njen redni član.

Akademik prof. dr. Valentin Logar je od leta 1958 do 1978 ob svojem uspelem pedagoškem delu opravljal še vrsto drugih pomembnih organizacijskih dejavnosti v okviru Filozofske fakultete, Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Slavističnega društva Slovenije in Seminarja za slovenski jezik, literaturo in kulturo. V letih 1963–64 je bil predstojnik oddelka, 1964–1966 prodekan, od 1968–1970 dekan Filozofske fakultete; bil je prvi (1964) in deseti (1974), jubilejni predsednik Seminarja za slovenski jezik, literaturo in kulturo za tuje slaviste. Je častni član Slavističnega društva Slovenije in zaslužni profesor Filozofske fakultete.

Kot izjemno uspešen posredovalec slovenske jezikoslovne stroke, kot slovenski dialektolog je predaval na številnih evropskih univerzah (Minsk, Moskva, Leipzig, Oslo, Rim, Padova, Trst, Budyšin, Celovec, Videm, Amsterdam itd.). Prav tako pomemben pa je tudi njegov vsakoletni znanstveno-pedagoški prispevek k uspehu Seminarja za slovenski jezik, literaturo in kulturo. Njegov enotedenski tečaj (Razvoj slovenskega jezika in pregled slovenskih narečij) je deležen trajnega zanimanja in splošnega priznanja tujih slavistov.

Kot slovenist, jezikoslovec, izkušen dialektolog raziskovalec, vsestranski poznavalec slovenskega jezika v njegovi narečni razvojni razvejanosti, predvsem njegove glasoslovno-oblikoslovne ravnine in prozodije, je svoje raziskovalne rezultate nadvse uspešno prenašal v pedagoški proces. Kot učinkovit pedagog je za dialektološko delo na terenu usposobil vrsto slovenističnih diplomantov; prek sto najboljših diplomskih nalog je vključenih v kartotečno gradivo za SLA v Dialektološki sekciji ZRC SAZU,¹ v okviru podiplomskega študija pa vzgojil pet magistrantk (Z. Zorko, I. Povše, F. Benedik, S. Horvat in L. Abram), ki bodo nadaljevale z dialektološkim raziskovalnim delom. V zaključni fazi, pred zagovorom, pa je tudi doktorat iz te študijske usmeritve pod njegovim mentorstvom (mag. Z. Zorko: Koroški govori dravskega obmejnega hribovja od Ojstrice do Duha na Ostrem Vrhu, Ljubljana 1985).

Znanstvenoraziskovalno delo akademika Logarja predstavlja vrsta dialektoloških razprav, objavljenih v domačih in tujih strokovnih časopisih, ki jih ob tem jubilejnim zapisu ne moremo navajati.² V njih so zajete obsežne sinhronne analize jezikovnih pojavov v slovenskih narečjih, predvsem monografsko zasnovani sintetični morfonološki opisi slovenskih narečij vseh narečnih skupin, s katerimi je bistveno razširil, poglobil in preoblikoval dotedanja Ramovševa spoznanja o zgodovinskem in sinhronem morfonološkem razvoju slovenskega jezika. Številna nova odkritja, nove ugotovitve s področja vokalizma, naglasoslovja in oblikoslovja so omogočila reinterpetacijo spoznanj v dosežkih slovenske dia-

¹ Žal ob tem važnem trenutku ne razpolagamo s točnimi številčnimi podatki o diplomskih nalogah študentov. Dialektološka sekcija Inštituta za slov. jezik ZRC SAZU kljub našim prizadevanjem katedri ni dostavila potrebnega seznama. Sodimo, da je bilo po vprašalnici za SLA v seminarju izdelanih okrog 250 nalog.

² Celotna bibliografija jubilaranta bo objavljena v naslednji številki Slavistične revije.

lektološke vede o narečni razmejenosti, o natančnejšem poteku meja med narečnimi skupinami in govori, o starostnih fazah razvoja, ki se tako jasno kažejo iz razvoja dolgo poudarjenega vokalizma na slovenskem narečnem ozemlju (prim. razpravo Slovenski dialekti – temeljni vir za rekonstrukcijo razvoja slovenskega jezika, JiS 29, 1983/84, št. 8).

Ob prikazu narečnih fonoloških pojavov je vseskozi prisoten sociolingvistični vidik, pa tudi vse metodološke novosti dialektološke vede, vse, kar se je izoblikovalo v teku dvajsetih let v krogu vrhunskih slovanskih dialektologov OLA. Kratko, strnjeno sintezo svojih obsežnih raziskovanj, novih raziskovalnih dosežkov, je profesor Logar podal v knjigi Slovenska narečja (MK, Kondor št. 154, Ljubljana 1975); v njej je kratke, »matematično« jasne oznake slovenskih narečnih skupin dopolnil s transkribiranimi besedili njihovih govorov. Nadalje v Fonoloških opisih govorov, zajetih v OLA (skupna publikacija vseh jugoslovanskih dialektologov, sodelavcev OLA, Sarajevo 1981), za katere je izdelal tudi izhodiščni slovenski vzorec, v izdaji nove Dialektološke karte slovenskega ozemlja (skupno z J. Riglerjem, 1983) in na za potrebe šolstva prirejeni kaseti z vzorci slovenskih govorov s komentarjem (Zavod za šolstvo, 1983), ki je dobrodošel pripomoček učiteljem in profesorjem slovenskega jezika v šolah. Ob teh posnetkih učenec raznolikost živih govorov prepoznava kot dejstvo, se zavé razlik med lastnim govorom in enotno pisno knjižno podobo slovenskega jezika, kar je izredno ugodna podlaga za kontrastivno osvajanje knjižnega pravorečja. V tem so praktični učni smotri spoznavanja slovenske dialektologije, kar v pedagoškem procesu spričo pomanjkanja ur ostaja žal neizkoriščeno.

Razprave profesorja Logarja odlikuje redka jasnost, ki je rezultat obvladanja živih razvojnih procesov, poznavanja izredne razčlenjenosti fonoloških jezikovnih pojavov na slovenskem jezikovnem ozemlju v primerjavi z drugimi slovanskimi jeziki. S tega vidika pomenijo njegovi raziskovalni dosežki pomemben prispevek k poznavanju tipoloških zakonitosti fonoloških sestavov slovanskih narečij. V okviru le-teh se povsem jasno potrjuje individualnost slovenskega jezikovnega razvoja.

Profesor Logar ima za seboj obsežno in zelo zahtevno raziskovalno delo, združeno z uspešno pedagoško kariero. Naše besede za vse, kar je dal slovenističnemu jezikoslovju na področju dialektologije, niso le vljudnostna jubilejna zahvala, ampak izraz zavesti, da je treba na teh trdnih in solidnih temeljih zvesto graditi dalje.

Ob sedemdesetletnici mu vsi sodelavci in učenci iskreno želimo, da bi izpolnil vse svoje znanstvene načrte, med katerimi sta v prvi vrsti Slovenski lingvistični atlas in dialektološko oblikoslovje slovenskega jezika, in mu kličemo: Še na mnoga, zdrava in uspešna leta!

Martina Orožen

Filozofska fakulteta v Ljubljani

RAČUNALNIK IN POUK SLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI V SREDNJI ŠOLI

1. V šolskem letu 1984/85 je prišlo do organiziranega opremljanja slovenskih šol srednjega usmerjenega izobraževanja z računalniki. Gotovo ni bilo šole, kjer ne bi tega sprejeli kot pomemben korak v moderniziranje srednjega šolstva. Žal pa se lahko kljub temu zgodi, da bodo marsikje kmalu ugotovili, kako računalniki niso dobili tiste vloge, ki jim je bila ob začetku namenjena, in kako so neuporabljeni zastareli.

Računalniki so nepogrešljiv pripomoček pri predmetu računalništvo. Vendar njihova vloga s tem ni izkoriščena. Uporabljati jih moramo tudi pri drugih predmetih: gradbenih konstrukcijah, fiziki, opisni geometriji, matematiki itd. Njihova vloga v srednji šoli bo izpopolnjena, ko jih bomo uporabljali tudi pri pouku družboslovnih predmetov (ura geografije bo nazornejša, če bo računalnik na ekran izrisal npr. pot zemlje okoli sonca).

Narobe je misliti, da stroj ne more igrati pozitivne vloge pri predmetu, kot je slovenska književnost, angleški jezik ipd. Ob tem nam pa je znano dejstvo, da računalnik ne more in ne sme nikjer v šoli nadomestiti govornjene besede, ustnega preverjanja znanja, ustnega ponavljanja in utrjevanja snovi, neposrednega odnosa učitelj-učenec.

Računalnik naj bo torej dopolnitev pouka, naj bo v pomoč učitelju in učencu in naj pomaga popestriti učne ure. Računalnik pri pouku slovenske književnosti je možno uporabiti pri spoznavanju nove snovi, ponavljanju in utrjevanju snovi ter preverjanju znanja. Njegovo uporabo utemeljujemo s tem, da nam daje velike možnosti pri individualizaciji pouka in da zaradi splošne razširjenosti in popularnosti pritegne pozornost učencev, kar pomeni vsaj posredno zanimanje za snov.

2. Delo z računalnikom si zamislimo kot reševanje testa. Testna vprašanja bodo različne težavnostne stopnje, če hočemo doseči individualizacijo učnega procesa. To bo zahtevalo od učitelja-programerja več dela. Za prvič napravimo tako, da bodo vsi učenci reševali enak test.

Predpostavimo, da imamo na razpolago računalniško učilnico s šestimi računalniškimi kompleti. To pomeni, da lahko hkrati dela šest skupin učencev. V skupini je npr. pet učencev. (Če sestavimo dva testa z vprašanji različne težavnostne stopnje, bomo razdelili učence pri vsakem računalniku v dve skupini, torej bo dvanajst skupin s po dva ali tremi učenci in šest računalnikov. Potek šolske ure ne bo zaradi tega nič bolj zamotan.) Časovna organizacija učne ure je naslednja:

Reševanje testa traja približno šest minut. To pomeni, da se v tridesetih minutah zvrstijo pred računalnikom vsi učenci.

Pet minut porabimo, da vstavimo program v računalnike in da si ga le-ti zapomnijo. To je petintrideset minut.

Pet minut potrebujemo, da učencem razložimo potek dela.

Za vpisovanje manjkajočih učencev in tekoče ure nam ostane še pet minut.

Ko bomo delali z računalnikom drugič ali tretjič, bodo naša navodila učencem krajša, disko bodo znali vložiti sami, zato nam bo ostal čas, da enega učenca ustno vprašamo za

oceno. Tako bo učna ura popolna, domače naloge ne bomo dali, ker so učenci intenzivno ponavljali v šoli.

Vsak učenec ponavlja torej šest minut. Časovno to ni mnogo, vendar pomeni to šest minut intenzivnega dela. K delu ga pritegne računalnik (in snov), motivira ga tudi tekmovalna situacija. Računalnik točkuje pravilnost odgovaranja, število točk bo na koncu reševanja izpisal.

Učenec ne ponavlja samo takrat, ko je pred ekranom, ampak tudi, ko opazuje svojega sošolca pri delu. Torej v resnici ponavlja (če je ob računalniku pet učencev) trideset minut.

Iluzorno bi bilo pričakovati, da bodo vsi učenci nenehno sledili računalniku, vendar praksa kaže, da je učinek dela zaradi že naštetih vzrokov boljši kot pri »navadnem« ponavljanju.

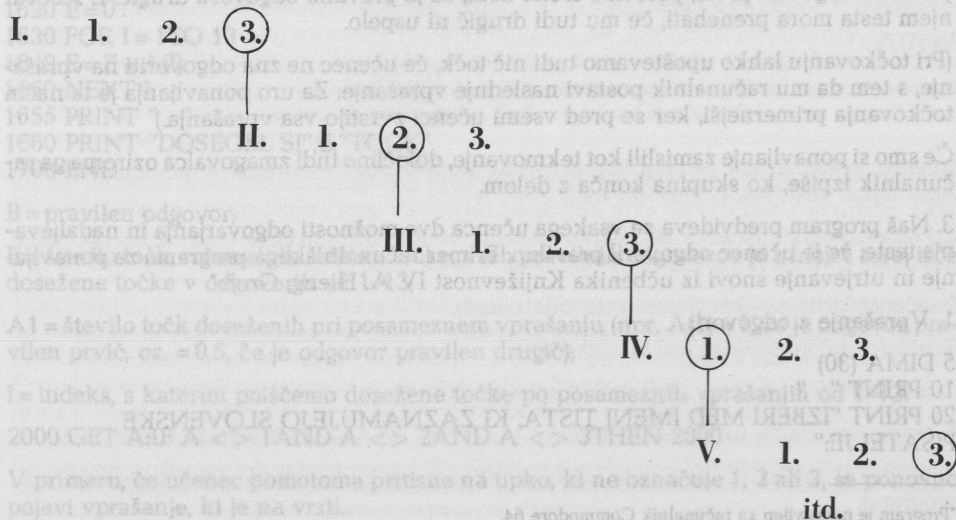
Računalništvo je v zadnjem letu, morda dveh doživelo v Sloveniji velik razmah: izkoristimo to, večino učencev zanima vse, kar je povezano z računalniki.

Računalnik uporabimo v nižjih razredih, kjer učenci rešujejo različne teste (ponavljanje in utrjevanje snovi, ocenjevanje), ki so s stališča tehnične zahtevnosti (delo z računalnikom) enostavni. V višjih razredih, npr. v četrtem letniku, lahko kdo izmed učencev oziroma skupina učencev sestavi program samostojno ali s pomočjo učitelja.

Vajo za ponavljanje in utrjevanje snovi si zamislimo kot reševanje testa s trinajstimi vprašanji.

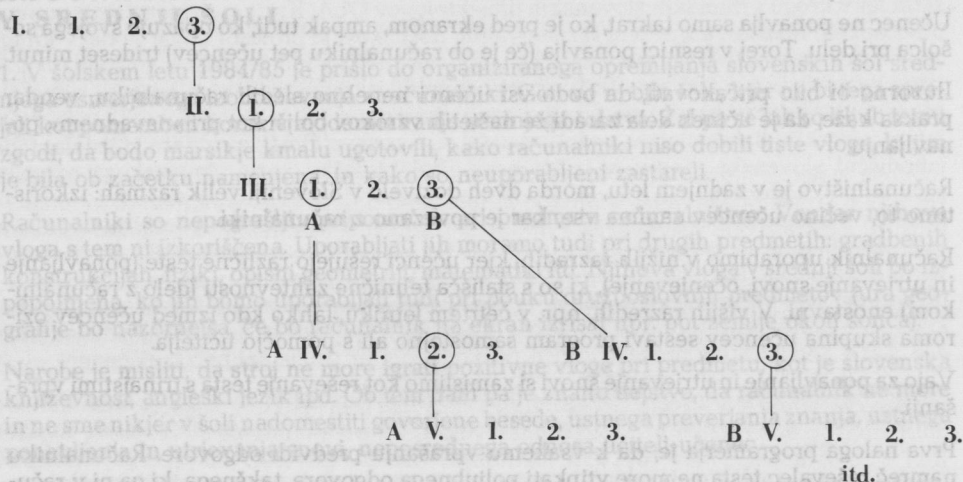
Prva naloga programerja je, da k vsakemu vprašanju predvidi odgovore. Računalniku namreč reševalec testa ne more vtipkati poljubnega odgovora, takšnega, ki ga ni v računalnikovem spominu. S tem ko smo postavili vprašanja in predvideli možne odgovore, smo računalniku posredovali podatke, s katerimi bo zaposlil učence. Vsakemu vprašanju predvidimo tri odgovore (dva sta nepravilna, eden je pravilen). Odgovori so označeni s številkami 1, 2, 3. Učenec bo odgovarjal s pritiskom na ustrezno tipko. Predvidimo lahko več nepravilnih odgovorov in enega pravičnega. Računalnik postavi vsako naslednje vprašanje samo v primeru pravičnega odgovora.

Grafični prikaz:

Lahko predvidimo tudi dva ali tri pravilne odgovore. V tem primeru bo pred programerjem težja naloga, ker bo od npr. tretjega vprašanja, kjer bosta možna dva pravilna odgovora, test tekel po dveh vzporednih smereh. Ena smer vprašanj pogojuje pravilni odgovor A, drugo pravilni odgovor B.

Grafični prikaz:

Druga naloga programerja je določiti, kolikokrat lahko posameznik odgovarja na isto vprašanje. Odvisno od namena testa določimo eno, dve ali tri možnosti (največ toliko jih je lahko, kolikor je vseh predvidenih odgovorov). V našem primeru ima vsak učenec dve možnosti. (Test bo rešilo več učencev, če bo na razpolago več možnosti.)

Tretja naloga programerja je sestaviti sistem točkovanja, npr.: eno točko dobi učenec, če pravilno odgovori prvič, polovico točke dobi, če je pravilno odgovoril drugič. Z reševanjem testa mora prenehati, če mu tudi drugič ni uspelo.

(Pri točkovanju lahko upoštevamo tudi nič točk, če učenec ne zna odgovoriti na vprašanje, s tem da mu računalnik postavi naslednje vprašanje. Za uro ponavljanja je ta način točkovanja primernejši, ker se pred vsemi učenci zvrstijo vsa vprašanja.)

Če smo si ponavljanje zamislili kot tekmovanje, določimo tudi zmagovalca oziroma ga računalnik izpiše, ko skupina konča z delom.

3. Naš program predvideva za vsakega učenca dve možnosti odgovarjanja in nadaljevanje testa, če je učenec odgovoril pravilno. Primer računalniškega programa za ponavljanje in utrjevanje snovi iz učbenika Književnost IV A. Hieng, Grob.*

1. Vprašanje z odgovori:

5 DIMA (30)

10 PRINT " "

20 PRINT "IZBERI MED IMENI TISTA, KI ZAZNAMUJEJO SLOVENSKE PISATELJE:"

*Program je napravljen za računalnik Commodore 64.


```

30 PRINT "MISKO KRANJEC, CIRIL ZLOBEC, RUDI SELIGO, VITOMIL ZUPAN,
EDVARD KOCBEK,"
40 PRINTAT (27,4) "TONE KUNTNER, JOZEK SKUFCA, FERENC TAHY, ANDREJ
HIENG"
50 PRINT:PRINT
60 PRINT" 1 ", "MISKO KRANJEC, JOZEK SKUFCA"
70 PRINT
80 PRINT" 2 ", "MISKO KRANJEC, RUDI SELIGO,"
90 PRINT" VITOMIL ZUPAN, TONE KUNTNER,":PRINT
120 PRINT" 3 ", "TONE KUNTNER, FERENC TAHY,"
130 PRINT" VITOMIL ZUPAN"
140 N=0:PRINT" *****"
142 B = 2
144 GOSUB 2000:A(1) = A1

```

13. vprašanje z odgovori

```

1490 PRINT " "
1500 PRINT" DOBER-(RA) SI. SE ZADNJE VPRAŠANJE JE PRED TABO. "
:PRINT:PRINT
1510 PRINT" ALI VES, KAKSNE LJUDI JE ANDREJ HIENG UPOVEDIL V SVOJIH
LIT. BESED.
1520 PRINT
1530 PRINT" 1 ", "TATOVE, GOLJUFE, NORCE, PROSTITUTKE"
1540 PRINT
1550 PRINT" 2 ", "PANKERJE"
1560 PRINT
1570 PRINT" 3 ", "NENAVADNE, PSIHICNO OBREMENJENE LJUDI,
OZIROMA LJUDI"
1572 PRINTAT (30, 14)", KI JIH"
1580 PRINT" PREGANJA OBCUTEK KRIVDE"
1590 N=0:PRINT" *****"
1600 B = 3
1610 GOSUB 2000:A(13) = A1
1620 E = 0
1630 FOR I = 1 TO 13
1640 E = E + A(I)
1650 NEXT I
1655 PRINT " "
1660 PRINT "DOSEGEL SI",E,"TOCK"
1700 END

```

B = pravilen odgovor;

E = število točk, računalnik sešteva točke, vseh pravilnih odgovorov je trinajst, torej išče dosežene točke v odgovorih od 1-13;

A1 = število točk doseženih pri posameznem vprašanju (npr. A(1) = 1, če je odgovor pravilen prvič, oz. = 0,5, če je odgovor pravilen drugič);

I = indeks, s katerim poiščemo dosežene točke po posameznih vprašanjih od 1-13.

```
2000 GET A:IF A <> 1AND A <> 2AND A <> 3THEN 2000
```

V primeru, če učenec pomotoma pritisne na tipko, ki ne označuje 1, 2 ali 3, se ponovno pojavi vprašanje, ki je na vrsti.

2100 N=N+1:

N = število možnih odgovorov, v našem primeru je N lahko največ 2.

```
2200 IF A <> B THEN PRINT "ODGOVOR NI PRAVILEN":IF N=1 THEN 2000
```

Če učenec ne odgovori pravilno prvič, ima še eno možnost, računalnik ponovno izpiše vprašanje z odgovori.

```
2300 IF N=2 AND A <> B THEN 2400
```

```
(2400 PRINT »ODGOVOR JE DRUGIČ NEPRAVILEN«: PRINT »KONČAL SI S  
TESTOM«: E=0)
```

```
2350 IF N=1 OR N=0 THEN A1=1:GOTO 2700
```

```
(2700 PRINT »ODGOVOR JE PRAVILEN«: PAUSE 3)
```

```
2355 A1=0.5:GOTO 2700
```

Učenec mora s testom končati, če tudi drugič ne odgovori pravilno (N=2).

V primeru, ko prvič (N=1) odgovori pravilno, dobi eno točko (A1=1), na ekranu se izpiše, da je pravilno odgovoril, in pojavi se naslednje vprašanje. Polovico točke (A1=0,5) dobi, če pravilno odgovori drugič, preostalo se ponovi.

```
2400 PRINT "ODGOVOR JE DRUGIČ NEPRAVILEN" PRINT "KONCAL SI S  
TESTOM " :E=0
```

```
2490 PAUSE 3
```

```
2500 FOR I=1 TO 13
```

```
2510 E=E+A(I)
```

```
2520 NEXT I
```

```
2530 PRINT " "
```

```
2540 PRINT "DOSEGEL SI",E,"TOCK"
```

```
2550 PAUSE 3
```

```
2560 PRINT " ":PRINT "NASLEDNJI PROSIM": PAUSE 3:RUN
```

```
2700 PRINT "ODGOVOR JE PRAVILEN": PAUSE 3
```

```
2800 RETURN
```

READY.

Opomba: Zapis računalniškega jezika zaradi tehničnih možnosti tiska ni povsem natančen.

Učenec, ki tudi drugič ne odgovori pravilno, mora končati. Po premoru računalnik na ekranu izpiše seštevek doseženih točk tekmovalca.

4. Program je s stališča računalništva preprost, vendar ustreza zahtevam enostavnega ponavljanja in utrjevanja snovi:

1. učence pritegne, ker delajo z računalnikom,

2. učenci delajo samostojno in v skupini,

3. test temelji na načelu individualizacije pouka,

4. testna vprašanja usmerjajo učenčevo pozornost na natančno določeno področje,

5. delo z računalnikom spodbuja kreativnost učencev (tudi sami bi sestavili računalniški program),

6. učitelj dobi na koncu ure natančne podatke o tem, kako so posamezniki reševali test.

Ponavljanje in utrjevanje z računalnikom ima tudi pomanjkljivosti. Osnovno vidimo v tem, da učenec ne more po svoje oblikovati odgovora; to pomeni, da na isto vprašanje ni možnih več pravih odgovorov. Nevarno bi tudi bilo prepogosto uporabljanje računalnika, ker bi ob tem zanemarili ustno izražanje.

Kljub pomanjkljivostim se zavedajmo, da živimo v dobi računalnikov. Zato naj bo vsaj enkrat v konferenčnem obdobju pouk slovenske književnosti v računalniški učilnici. To bo tudi popestritev učiteljevega dela.

Miran Štuhec

Gradbena srednja šola
Borisa Kraigherja v Mariboru

Slovenščina v javni rabi

O NASLONSKEM NIZU V KNJIŽNI SLOVENŠČINI

V točki 1 je nekaj opazk o opisu naslonskega niza v SS 1976, str. 535. (Od tam prevzemam tudi znake za skupine naslonk.) V ostalih točkah je govor predvsem o besednem redu v naslonskem nizu.¹

1. Predlagam, da zaostriamo opredelitev naslonskega niza z določbo, da ne sodijo vanj naslonke, ki lahko stojijo nenaglašene tudi drugod. (Take naslonke so namreč le naključne glave ali repi niza.) Tedaj ne sodi v niz nikalnica *ne*, saj more stati ločeno, npr. *ne kupuj si ga; če naj bi si ga Janez ne kupil*. Prav tako ne sodi v niz vsaka nenaglašena vezniška beseda, kajti na splošno lahko tudi te stoje ločeno, npr. *in/ker/da JANEZ si ga lahko kupi* (vélike črke označujejo poudarjeno besedo). Pač pa sta možna kandidata za vključitev v niz vsaj protivni *pa* in členek *da*.

Glede hkratne navzočnosti nekaterih naslonk v nizu so posebnosti tudi mimo tistih, ki so v SS 1976 že upoštevane s tem, da so tam sestavine niza razvrščene v skupine. Tako je sprejemljivo *pokaže mu/nam jih*, vsaj nenavadno pa *pokaže mi/nam te in pokaže ti/vam me*, tj. z obema zaimenskima predmetoma v netretjih osebah.

V skupini Z_2 (= osebni zaimек za tožilnik) bi moral biti predviden tudi tisti osebni zaimек za roditeljník, ki zastopa premi predmet v nikalnem stavku. Npr. *Janez naj bi Micki ne učil hčérke matematike* se da vsaj teoretično pretvoriti (s pozajmljenji) v *naj bi ji je ne učil*. Poved *Ne rešuj Micke te nesrečel* se da pretvoriti v *Ne rešuj je je!* V obeh zgledih velja: levi je = Z_2 , desni je = Z_3 . – V skupini Z_3 (= osebni zaimек za roditeljník) manjka tisti osebni za-

¹ O nekaterih tu obravnavanih zadevah sem se 1970–72 večkrat pogovarjal z D. Perlmutterjem (in samo on si je ob tem delal zapiske). Katere tu navedene misli so prvotno njegove, zdaj, po petnajstih letih, ne morem več ugotoviti. Spominjam pa se, da sta nama kot izpraševanca pomagala zlasti A. Grad in B. Pogorelec.

imek za tožilnik, ki je pozajmljeni drugi predmet v tožilniku. Zgled: *Janez sprašuje Micki hčerko matematiko* se lahko pretvori v *sprašuje ji jo*.

V obeh skupinah, Z_2 in Z_3 , so torej možni tožilniki in roditeljski, krajše nedajalniki (sklanjane naslonke so namreč samo roditeljske, dajalnjske in tožiljske). Res pa je seveda, da stojijo v Z_2 pretežno tožilniki, v Z_3 pa pretežno roditeljski. Če sta ubesedeni v istem stavku obe nedajalnjski naslonki, pomeni Z_2 »živo« (predvsem osebe), Z_3 pa »neživo«. Npr. v povedi *Ne rešuj je je!* je *levi je* »živi« nedajalnik, *desni je* pa »neživi«.

2. Če do točke 3 pozabimo na glagolske oblike *je* in *bom* itd., se da besedni red v knjižnoslovenskem naslonskem nizu utemeljiti takole:

1) Vrsteni red (doslej spoznanih zanesljivih) sestavin naslonskega niza se ravna po stilno nevtralnem stavčnem besednem redu, ta pa je kot znano: osebek – povedek – predmeti. Npr. *oče tepe sina*. V skladu s tem stojijo obglagolske naslonke (tj. $N = naj$, $G_1 = bi$, *sem* itd., $P =$ povratna *se, si*) pred tistimi, ki pretežno označujejo predmete (= Z): *Janez naj bi nama ga nabral*.

2) Obglagolske naslonke si sledijo takole: $N = naj$ pred $G_1 = bi$, *sem* itd., te pa pred $P =$ povratna *se, si*. Bližina prvemu ali prvemu naslednjemu² ali edinemu glagolu stavka narašča torej sorazmerno s količino vpliva naslonk na tak glagol: $N = naj$ ne vpliva na obliko glagola, $G_1 = bi$, *sem* itd. omejuje oblike glagola samo na opisni deležnik, $P =$ povratna *se, si* dodatno določa glagolu način ali pomen ali oboje (saj glagol brez sestavine P včasih sploh ni sprejemljiv, npr. *dotakniti se*).

3) Stilno nevtralni besedni red predmetov je: predmet v dajalniku – predmet v tožilniku (zanikano v roditeljski) – predmet v roditeljski (drugi tožiljski). Zgleda: *Janez uči Micki hčerko matematike*; *Janez ne uči Micki hčerke matematike*. Isto velja v naslonskem nizu za skupine Z_{1-3} : dajalnjska naslonka stoji pred tožiljsko (v nikalnem stavku roditeljsko), ta pa pred (siceršnja) roditeljsko (pred drugim tožilnikom). Zgled: *Janez naj bi ti je je ne učil* ($ti = Z_1$, *prvi je = Z_2* v roditeljski, *drugi je = Z_3*).

3. Preostane *je, bom* itd. = G_2 . Ta skupina stoji proti pričakovanju na koncu naslonskega niza, ne v skupini G_1 . Stanje se da razložiti zgodovinsko, opisno ne. Vse osebne oblike glagola *biti*, vštveši *bom* itd., so bile, kot je znano, sorazmerno dolgo (dlje kot ostale naslonke naslonskega niza) naglasnice. Domnevam, da so takrat pogosto ali celo vedno stale takoj za naslonskim nizom – kot pri osnovnem besednem redu še vedno, kadar so zanikane in torej naglašene: *Janez jih ni videl*; *Janez jih ne bo videl*. V tem položaju so osebne oblike glagola *biti* polagoma postale naslonke (če so bile nepoudarjene in ne zanikane), najbrž s prilikovanjem naslonskemu nizu glede na naglas (naglasni sandhi). Če je v tistih časih smela med naslonskim nizom in oblikami od *biti* stati kaka naglasnica (kot je vsekakor možno zdaj v nikalnem stavku: *jaz jih res nisem videl*), je treba dodati še domnevo, da se je kot nadaljnji korak naslonskost posplošila še na nepoudarjene osebne oblike od *biti* v tem položaju. Nove naslonke je začel nato naslonski niz prerazporejati na svoja ustrezna opisno utemeljena mesta (o teh glej točko 2 zgoraj). V sedanjiku je to prizadelo vse oblike razen *je* (oblike razen *je* je povezovalo dejstvo, da se vse začenjajo z *s*, in so zato druga drugo vleklo na novo mesto), ta pa je kot tretja oseba ednina sedanjika povednega naklona kakor v drugih jezikih proti spremembam najbolj odporna glagolska oblika. Pri oblikah *bom* itd. prehod na novo mesto ni bil uspešen delno mogoče zato, ker so še premalo časa naslonke, delno mogoče zato, ker se je mesto za *je + bom* itd. med tem izobli-

² Prvi naslednji glagol je treba omeniti ne samo zaradi *biti*, kadar se veže s kakim deležnikom, temveč tudi zaradi *bi*, kajti le-ta ima (še vedno) pomembne glagolske lastnosti. To daje misliti že dopolnitvena razporeditev *bi* in nespornih osebnih glagolskih oblik. Da je *bi* osebna glagolska oblika, se vidi tudi iz okolnosti, da stoji stavčna nikalnica v stavku, ki vsebuje *bi*, včasih pred le-tem, drugače pa v stavku, ki vsebuje nesporno osebno glagolsko obliko, vedno pred le-to: *ne bi jih videl* poleg *bi jih ne videl*. Da spada *bi* h glagolu *biti*, se vidi po tem, da se kot nesporne osebne oblike in kot opisni deležnik glagola *biti* samo še *bi* veže z opisnim deležnikom: *bi (bil) šel* kakor *sem (bil) šel*.

kovalo kot tudi možno za obglagolske naslonke³ in je tako prenehala potreba po prerazporeditvi naslonk *je, bom* itd. na mesto G₁.

4. Če sta v istem povedku osebna glagolska oblika in nedoločnik (kot *moram vprašati*) in če spremlja nedoločnik ena ali več naslonk iz skupin P in Z (samo take naslonke naslonskega niza – če sploh katere – namreč smejo stati ob neosebnih glagolskih oblikah mimo opisnega deležnika), tedaj se pod določenimi pogoji te naslonke lahko preselijo k osebni glagolski obliki (ki ima včasih seveda še svoje naslonke). Npr. *naj bi želel dati vama knjigo* se naravnije glasi *naj bi vama želel dati knjigo, z vama od dati* v naslonskem nizu, v katerem so naslonke od *želel*. Besedni red je v združenem nizu isti kot sicer v naslonskem nizu. Omejitve, pod katerimi se smejo naslonke dveh glagolov združiti v istem naslonskem nizu, so vsaj naslednje (prvi približek):

1) Združeni niz sme vsebovati samo po eno naslonko iz vsake skupine Z. Stavek *če ji pomagam natakniti mu ovratnico* se ne da skrčiti v *če ji mu pomagam natakniti ovratnico*, ker sta obe naslonki zvrsti Z₁ = osebna zaimka v dajalniku.

Isti pogoj velja tudi za naslonke skupine P = povratna *se, si*: *da si prizadevam prepričati se o stanju* se ne krči v *da si se prizadevam prepričati o stanju*. Če sta naslonki skupine P enaki, se pogoj izpolni tako, da se ubesedi v združenem nizu samo ena od obeh. Glede se navaja to in zgled *bal se je smejeti* SS 1976, str. 295. Zgled za *si* je mogoče *drznem si prizadevati za izboljšanje*.

2) Naslonke skupin P in ali Z od osebne glagolske oblike morajo stati pred naslonkami skupin P in ali Z od nedoločnika (in hkrati seveda ne smejo kršiti pravil o besednem redu v naslonskem nizu). Stavek *saj si ji dovolim pomagati* je sprejemljiv, če je skrčen iz *saj si dovolim pomagati ji*. Stavka *saj ji dovolim pomagati si* pa ne moremo skrčiti v *saj si ji dovolim pomagati*, ker bi bila kršena omejitev 2. Iz istega razloga se *če so jo poslali sleči* se ne da skrčiti v *če so se jo poslali sleči*. – Zgledi samo za skupine Z pa mogoče ne spoštujejo takih omejitev. Ali se *ker me vidi streči jima* krči v *ker jima me vidi streči* (čeprav je kršena omejitev 2) oziroma v *ker me jima vidi streči* (zoper pravila o besednem redu v naslonskem nizu)? Zdi se mi, da bi bilo treba na tem področju stanje v knjižnem jeziku šele ugotoviti.

Nekateri stavki, ki vsebujejo združeni niz, so zaradi razmer v združenem nizu dvoumni. Npr. *pomaga ti jo kupiti* je lahko skrčeno iz *pomaga ti kupiti* jo ali iz *pomaga kupiti ti jo*. Taka dvoumnost lahko rabi kot argument pri morebitnem dokazovanju, da so stavki, ki vsebujejo združeni niz, izpeljani s pretvorbo (iz enoznačnih globinskih zgradb).⁴

Posebnost je »naklonski tožilnik, ko glagolu spreminja pomen« (navedek iz SS 1976, str. 243). Tak tožilnik ne vstopa v združeni niz (najbrž ker ni predmet): *dovolil vama je ucvreti/urezati jo domov* se ne krči v *dovolil vama jo je ucvreti/urezati domov*.

Kakor sta v zgledih zgoraj nanizana po dva glagola, se jih da nanizati po še več. Npr. *Janez ti jo mora pomagati kupiti*. Ta zgled zveni naravno, nekatere druge pa občutimo kot prezapletene, celo tuje, in jih redko uporabljamo. Kadar se izpraševanci odločajo glede sprejemljivosti takih stavkov, se včasih počutijo nelagodno.

Janez Orešnik
Filozofska fakulteta v Ljubljani

³ Ta najbrž kot ponesrečeni izid poskusa, da bi našli posplošitev, ki bi hkrati zajela »nasedle« naslonke *je, bom* itd. in samo nje.

⁴ Argumenti te vrste igrajo koristno vlogo pri določanju (bolj) osnovnih besednih redov sploh (ne samo v zvezi z naslonkami). Npr. *dovolil je mami kupiti avto* je dvoumno, saj je skrčeno iz *dovolil je mami, kupiti avto* ali iz *dovolil je, mami kupiti avto*. Različica *dovolil je kupiti mami avto* pa je enoznačna. Od različic *dovolil je mami kupiti avto* in *dovolil je kupiti mami avto* je torej druga osnovnejša (in tedaj je NA RAVNI OSNOVNIH BESEDNIH REDOV enoznačno tudi *dovolil je mami kupiti avto*, namreč *mami* je predmet od *dovolil je*). V tvorbeno pretvorbeni skladnji se manj osnovni besedni redi izvajajo iz bolj osnovnih običajno s pretvorbami. Tako bi *dovolil je, kupiti mami avto* (večja označuje premor) najprej pretvorili v *dovolil je kupiti mami avto* (brez premora) in to v *dovolil je mami kupiti avto*.

ODLIČNO IZHODIŠČE

Janko Kos: Očrt literarne teorije, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1983, 210 str.

Bera izvernih in prevedenih slovenskih priročnikov o literarni teoriji je skromna in se pričinja pravzaprav šele z Literarno vedo Jakoba Kelemine (1927). V novejšem času smo začeli literarno teorijo podrobneje opisovati na različnih ravneh: od čisto šolskih priročnikov do del, ki se lotevajo posameznih, specializiranih vprašanj, problemov ali problemskih sklopov. Korak naprej pomeni začetek izdajanja Literarnega leksikona, katerega prvi snopič – literarna teorija – je njegov prvi urednik dr. Anton Ocvirk izdal leta 1978. Med avtorji, ki so zaslužni za redno izdajanje Leksikona, je tudi pisec vrste literarnoteoretičnih razprav in monografij dr. Janko Kos. Avtor gesel Leksikona z naslovu Literatura (1978), Morfologija literarnega dela (1982) in Roman (1983) je v Očrtu literarne teorije poskušal svoja spoznanja strniti v eni sami knjigi. Tako je seveda Očrt literarne teorije po svoji osnovni naravnosti priročnik, je pa hkrati tudi opozorilo in napotilo na vso tisto izvorno in prevedeno literaturo, ki je o vprašanih literarne teorije na voljo Slovincem.

Značilno je namreč dvoje. Slovenci se še vedno v veliki meri utemeljujemo v literaturi kot »sublimatno jezikovne izkušnje«, pa vendar naša teoretična misel o literaturi ne dosega te literature. Prav t. i. Ocvirkova »šola« literarne primerjalne teorije (znotraj literarne primerjalne vede) je poskušala usmeriti svoje zanimanje tudi na vprašanja strogo literarnoteoretične narave. Ta vprašanja so namreč tesno povezana z razvojem filozofske in estetske misli, za kateri pa je znano, da na Slovenskem nista uspešno cveteli vse do pojava filozofov in estetov, kot sta bila France Veber in Alma Sodnik, kasneje pa tudi Anton Ocvirk in Josip Vidmar. Drugo vprašanje, ki je zaviralo razvoj literarne vede na Slovenskem, je tudi danes v veliki meri še nerazrešeno: ali je literarna teorija »nacionalna« ali »internacionalna« veda, od kod črpa svoje spodbude, ali iz nacionalnih literatur (kaj jo opredeljuje kot nacionalno vedo) ali iz skupnega razvoja literature in misli o njej (zradi česar je postavljena na nadnacionalne temelje). A druga možnost – literarna teorija in literarna veda kot nadnacionalna veda – seveda usodno vpliva na položaj literatur, kakršna je slovenska: v taki luči se njeno zamudništvo in »marginalnost« še jasneje zrcalita na obzorju velikih evropskih literatur, ki so določale duha in potek posameznih dob, stilnih šol, gibanj itd.

Čeprav je že z Ocvirkovo Teorijo primerjalne literarne zgodovine (1936) začrtano naše mesto v evropski literarni zgodovini – literatura kot hkrati slovenski in evropski pojav, še vedno niso povsem preseženi poskusi, da bi slovensko literaturo (in njen duhovni prostor) razlagali predvsem iz slovenske »duše« (npr. Josip Vidmar v Mrtvaškem plesu, 1982). Kosov Očrt literarne teorije poskuša vsa ta vprašanja strniti na poseben način: ker je pred nami priročnik, o njih ne razpravlja, marveč jih vgrajuje v prikazovanje posameznih plasti in prvin, ki po njegovem mnenju tvorijo strukturo literarnega dela, s tem pa posredno tudi predmeta, ki se reflektira v postopkih, metodah in teoretičnih zasnovah literarne teorije kot najbolj »vitalnega« dela literarne vede.

V tako smer je obrnjena tudi Kosova knjiga, ko skuša v strnjeni obliki predstaviti temeljne probleme področja, ki ga imenujemo literarna teorija. Delo sestavljajo naslednji oddelki: Uvodni pojmi, Bistvo besedne umetnosti, Obstoj literature, Sestava literarnega dela, Notranja forma, Literarne zvrsti in Vrednost literarnega dela. Značilno je, da je Kos temeljito prekinil s klasično razdelitvijo literarnoteoretičnega polja – metrika, stilistika, poetika – in namesto tega ponudil »novejšo razdelitev, ki upošteva nove poglede na teorijo besedne umetnosti« s štirimi področji: fenomenologijo literarnega dela, ontologijo, morfologijo in aksiologijo literarnega dela. Razdelitev je utemeljena v notranji logiki literature: najprej, da sleherni literarno delo je, nato *kako je*, nato *česa je* in nazadnje, kaj pomeni glede na celoto človekove zavestne dejavnosti. Prav fenomenologija in ontologija literature (s tem pa seveda tudi literarne teorije, ki svojo eksistenco črpa prav iz obstoja literature) sta tisti področji, ki sta si na Slovenskem prepočasi utirali pot v zavest tistih, ki so povezani s proučevanjem literarnih pojavov. V razdelku *Obstoj literature*, ki razlaga osnovne pojme, ob tem pa predvsem Ingardnovo in Souriaujevo literarno fenomenologijo, bi kazalo razširiti fenomenologijo tudi na tista področja, ki se stikajo z najnovejšimi področji literarnoteoretične misli, torej z Lotmanovo strukturalno poetiko,

Bensejevo in Schmidtovo numerično oz. informacijsko estetiko, kazalo pa bi pokazati tudi na zveze med fenomenologijo in psihoanalitičnimi derivati pri Lacanu, Deleuzu in še kom. Morda bi v to področje sodil tudi ameriški »new criticism« in še kaj, kar je, vsaj ohlapno in zato manj prisotno v širši družbeni zavesti, povezano s fenomenologijo, prek nje pa tudi z ontologijo literature in umetnosti. V tem pogledu so seveda »klasična« poglavja literarne teorije – predvsem literarna morfologija, obdelana bolj podrobno in s stališča bolje informiranega bralca. Na to se prilegata tudi oba razdelka *Notranja forma* in *Zunanja forma*, ki poskušata samo dopolniti znane ugotovitve, kakor sta jih že velikokrat razvrstili in katalogizirali stilistika in metrika. Vse premalo prostora je posvečeno sodobnim verznim oblikam, kjer ne mislimo samo na svobodni verz, marveč tudi na sodobne transformacije nekaterih klasičnih metričnih oblik, npr. soneta, ki v sodobnem slovenskem pesništvu igra izjemno pomembno vlogo, čeprav v svoji skrčeni ali atomizirani obliki, ki na prvi pogled nima nič skupnega s klasično sonetno obliko. Tudi pri definicijah – npr. kaj je proza oz. poezija – čutimo določeno generično zadrego, ki spremlja sleherno takšno početje, saj se temeljne definicije najbolj spreminjajo glede na sočasne stilске formacije in razmerje med družbo in umetnostjo (literaturo). Zato bi kazalo, čeprav je pred nami priročnik, te definicije vsaj razširiti na diahroni osi, da bi postalo jasno, kako so se prilagajale vsakokratnim spremembam v razvoju pojma literatura, besedna umetnost ipd. Nekaj podobnega smemo zapisati tudi za razdelek *Literarne zvrsti*, kjer smo nenehno soočeni z dejstvi, da so definicije zvrsti, historično in aktualno, nekaj močno nezanesljivega, vprašljivega in zato tudi spremenljivega. Že samo razdelitev »velike« in »male« literarne zvrsti je s stališča sodobne strukturalne poetike, še bolj pa informacijskih poetik v ožjem pomenu besede, močno vprašljiva, hkrati pa nas praksa nenehno opozarja, da se (sodobna) literatura dogaja na čisto drugačen način, mimo teh oznak. Ali z drugimi besedami: zdi se, da *Očrt literarne teorije* premalo poudarja tisti prelom, ki se je zgodil v evropski literaturi ob koncu preteklega stoletja in ki je seveda bistveno vplival tudi na razvoj sodobne literarne znanosti; vse premalo je poudarjena razlika med »klasično« literaturo in njeno »sodobno« različico, razlika, ki ni samo površinska, marveč sega, kot lahko zaslutimo tudi iz obeh razdelkov o literarni fenomenologiji in ontologiji, v samo bit literature. Hkrati je treba poudariti, da vse naše sprejemanje (recepcija) literature sloni na bolj ali manj preživelih temeljih, ki so veljali za literaturo prejšnjih stoletij, za naš čas pa le pogojno; literarna teorija je prva poklicana, da opozori na to nevzdržno stanje, ki se najbolj jedko zrcali v šolskem sistemu »poučevanja« literature. Tako morajo generacije, ki so v živem stiku s sodobno literaturo, spoznavati to literaturo skozi metodologije in terminološke instrumentarije minulih časov, kar vse še bolj zapleta že tako neprijetno izpraznjeno znanje o literaturi kot delu *človekove zgodovine*. Morda so to vprašanja, ki bi jih kazalo priključiti razdelku *Vrednost literarnega dela*, v okviru katerega so morda prvič v tako pregledni obliki postavljena temeljna razmerja med literarno aksiologijo kot filozofsko-estetsko panogo in literarno kritiko, ki »vrednoti neposredno iz svojih življenjskih, etičnih, spoznavnih ali estetskih nagnjenj, potreb in spoznanj«. Razširitev teh vprašanj (delno je na to odgovoril Kos v študiji *Marksizem in problemi literarnega vrednotenja* (Ljubljana, 1983) bi nam omogočila prvič teoretično ovrednotiti literarno kritiko kot avtonomno dejavnost in hkrati dejavnost, ki temelji v spoznanjih in vedenju literarne vede.

Očrt literarne teorije je priročnik, ki je moral razrešiti dilemo med visoko mero informativnosti (le-to v prvi vrsti pričakujemo od priročnikov) in nujnimi poenostavljanji oz. shematizacijami, ki pa seveda literarni vedi niso v korist, saj so pojmovni, metodološki in terminološki aparat bolj ali manj samo dogovorjeni, v veliki meri pa neuskkljeni ali celo nasprotujoči si, odvisno od »literarnoteoretične šole«, ki ji pripada posamezen avtor. Vendar pa je z *Očrtom literarne teorije* – še zlasti če ga vidimo v prostoru, kjer se razvijajo omenjene specializirane študije, prikazi in monografije – storjen bistven korak naprej v popularizaciji sodobnih pogledov na literaturo in njeno usodo v tehnološkem, reproduktivnem času, kot bi dejal W. Benjamin. Tako bo *Očrt literarne teorije* koristno branje za najrazličnejše skupine bralcev; zahtevnejšim bo odlično izhodišče za podrobnejše seznanjanje z osrednjimi vprašanji literarne vede in literature; tudi bibliografija slovenskih izvirnih in prevedenih del je del tega avtorjevega prizadevanja, da bi literarna teorija stopila pred različne bralce kot metodologija, v kateri že zdavnaj ni nič skrivnostnega in nerazumljivega.

Denis Poniž
Ljubljana

Knjižne novosti

NEKAJ NOVOSTI KNJIŽNICE ODDELKA ZA SLOVANSKE JEZIKE IN KNJIŽEVNOSTI FILOZOFSKE FAKULTETE V LJUBLJANI

- Avtomatizacija analiza naučnega teksta. Kiev 1984. – Phil I 586
- Badania nad rozwojem języka dziecka. Wybór prac pod red. Grace Wales Shugar i Magdaleny Smoczyńskiej. Warszawa 1980. – Phil II 2543
- Bernstein, Samuel: Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich. Alternacje. Tematy imienne. Warszawa 1985. – Gram II 700
- Chapple, Richard L.: Soviet satire of the twenties. Gainesville 1980. – Zborn II 843/47
- Čengiđ, Enes: S Krležom iz dana u dan. Zagreb 1985. 4 zv. – Lit auct II 2373
- Dejanova, Marija: Podčineni izrečenijsa s" s" "juz da v s"vremennija slovenski knižoven ezik v sravnenie s b"lgarski. Sofija 1985. – Phil II 582
- De Mauro, Tullio: Une introduction a la sémantique. Paris 1969. – Phil II 2544
- Domazetovski, Vecko M.: Studii i sogledbi (vo prostorige na makedonskiot roman). Skopje 1984. – Lit hist I 1363
- Fjalor i gjuhës së sotme shqipe. Redaktorë Ali Rexha... [et al.]. Prishtinë 1981. 2 zv. – Lex II 842
- Funkcional'nye stili. Lingvometodičeskie aspekty. Moskva 1985. – Phil II 2547
- Georgiev, Vladimir I.: Problemi na b"lgarskija ezik. Sofija 1985. – Phil II 2513
- Georgievski, Hristo: Makedonskiot roman. 1952–1982. Skopje 1983. – Lit hist II 3336
- Georgievski Hristo: Poetikata na makedonskiot raskaz. Skopje 1985. – Lit hist I 1353
- Georgievski, Ljubiša: Ontologija na teatarot. Skopje 1985. – Lit hist I 1360
- Grammatičeskie koncepcii v jazykoznanii XIX veka. Leningrad 1985. – Phil II 2541
- Ilieva, Kornelija: Mestoimenija i tekst. Sofija 1985. – Phil II 2539
- Il'ina, Galina Jakovlevna: Razvitie jugoslavskogo romana v 20–30-e gody XX v. Moskva 1985. – Lit hist II 3341
- Ivanoviđ, Radomir: Sovremeniot roman. Skopje 1977. – Lit hist II 3334
- Klein, Joachim: Zur Strukturides Igorlieds. München 1972. – Zborn II 422/2
- Klimov, Georgij Andreevič: Voprosy metodiki sravnitel'no-genetičeskih issledovanij. Leningrad 1971. – Phil I 591

Prejeli smo v oceno

- Jan Kott: Gledališki eseji. Izbrala in prevedla Darja Dominkuš. Mestno gledališče na 1985, 310 str. (Knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega, 99.)
- Konstantin Sergejevič Stanislavski: Igralčevo delo z vlogo. Sistem V. Prevedel Janko Moder. Mestno gledališče ljubljansko, Ljubljana 1985, 310 str. (Knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega, 99.)
- Ocena kulturne dejavnosti na področju Slovenije v letu 1984. Izd. Kulturna skupnost Slovenije in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 1985, 293 str. (Študije in gradiva, 28.)
- Eva Velinská: V. mezinárodní sjezd slavistů. Sofija 17.–23. IX. 1963. Bibliografie I–II. Státní knihovna ĀSR, Slovanská knihovna, Praha 1985, 207 in 465 str.